HAKLAR VE ARAŞTIRMALAR DERNEĞİ

25 SORUDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE İNSAN HAKLARI

DR. SEDA YURTCANLI DUYMAZ

25 SORUDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE İNSAN HAKLARI

HAKLAR VE ARAŞTIRMALAR DERNEĞİ

Haklar ve Araştırmalar Derneği

25 Soruda İklim Değişikliği ve İnsan Hakları

Editör: **Ilgın Özkaya Özlüer**
Yayına Hazırlayan: **Dr. Seda Yurtcanlı Duymaz**
Tasarım Konsept ve Uygulama: **İbrahim Özvariş**
Yayınlayan: **Haklar ve Araştırmalar Derneği**

Yayın Tarihi: Eylül 2021
Yayın No: 6

25 Soruda İklim Değişikliği ve İnsan Hakları

e-ISBN: 978-605-74597-5-6
©HAD

Adres: Meltem mahallesi, 6.cadde 21.sokak Yuva Apartmanı,
Kat 3, Daire 11 Muratpaşa / Antalya

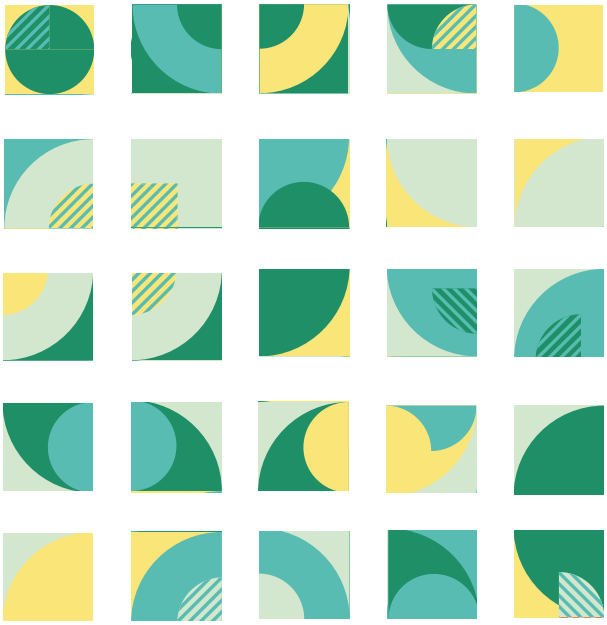

25 sorudan oluşan bu e-rehber ' 25 Soruda İklim Değişikliği ve İnsan Hakları' konusu itibariyle ilişkili konulara referans verecek şekilde basit şekillerle soyutlanmıştır. Her bir şekil bir sorunun soyutlamasını temsil eder. Renkler de yine konu ile ilişkili olacak şekilde tasarlanmıştır. 25 soruyu bir arada görebileceğimiz gibi ilgili soru sayfasını grafiği ile birlikte ayrı bir form olarak ayırıp okuyabilirsiniz.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25

İÇİNDEKİLER

	SUNUŞ	10
	GİRİŞ	13
1	İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ NEDİR?	14
2	İKLİMDE YAŞANAN DEĞİŞİKLİKLER NASIL SOMUTLAŞMAKTADIR?	17
3	İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE BU DEĞİŞİKLİĞİN ANİDEN YA DA ZAMANLA TETİKLEDİĞİ YIKICI ETKİLER AFET OLARAK NİTELENDİRİLEBİLİR Mİ?	18
4	İKLİMSEL (HİDRO-METEOROLOJİK VE KLİMATOLOJİK) FELAKETLER KADER MİDİR?	20
5	İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE YIKICI ETKİLERİ HANGİ TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KULLANIMINA VE GERÇEKLEŞMESİNE OLUMSUZ ETKİ ETMEKTEDİR?	22
6	KÜRESEL İKLİM KRİZİNİN YAŞAMSAL TEMEL HAKLARIN GERÇEKLEŞMESİNE VE KULLANIMINA YÖNELEN TEHDİDİ KARŞISINDA TÜM İNSANLAR VE TOPLUMLAR AYNI DERECEDE (POTANSİYEL) MAĞDUR MUDUR?	34
7	GENİŞ BİR HAK DEMETİNE MÜDAHALE EDEN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİYLE MÜCADELEDE HANGİ YAKLAŞIM ESAS ALINMALIDIR?	36
8	BU KÜRESEL EKOLOJİK VE İNSANİ SORUNA KARŞI ULUSLARARASI TOPLUM HER HANGİ BİR ULUSLARARASI REJİM ÖNGÖRMÜŞ MÜDÜR?	37
9	KÜRESEL İKLİM REJİMİ HANGİ MADDİ YÜKÜMLÜLÜKLERİ ÖNGÖRMÜŞTÜR?	38
10	KÜRESEL İKLİM REJİMİ HANGİ USULİ YÜKÜMLÜLÜKLERİ ÖNGÖRMÜŞTÜR?	40
11	KÜRESEL İKLİM REJİMİ ASLİ KİRLETİCİ OLAN ÖZEL SEKTÖRE YÖNELİK HERHANGİ BİR YÜKÜMLÜLÜK ÖNGÖRMÜŞ MÜDÜR?	41
12	KÜRESEL İKLİM REJİMİ KURUMSAL OLARAK HAK TEMELLİ YÖNETİM ANLAYIŞININ GEREKLERİNİ KARŞILAMAYA ELVERİŞLİ BİR SÖYLEM İÇERİSİNDE MİDİR?	43

13	Küresel iklim rejiminin öngördüğü sınırlama veya azaltma yükümlülüğü, hak temelli yönetim anlayışının gereklerini karşılamaya elverişli biçimde kurgulanmış mıdır?	44
14	Küresel iklim rejiminin öngördüğü uyum sağlama yükümlülüğü, hak temelli yönetim anlayışının gereklerini karşılamaya elverişli biçimde kurgulanmış mıdır?	48
15	Küresel iklim rejiminin öngördüğü usule ilişkin yükümlülükler hak temelli yönetim anlayışının gereklerini karşılamaya elverişli biçimde kurgulanmış mıdır?	50
16	Küresel iklim rejiminde hak söylemi neden sınırlı kalmaktadır?	52
17	İklim davaları: İklim adaleti tartışmalarında yeni bir dönem mi?	53
18	İnsan hakları davaları: AİHM önündeki "iklim krizi" başvuruları bir dönüm noktası olabilir mi?	57
19	Emisyon azaltım yükümlülüğü ekseninde temel hak ve özgürlüklerin korunmasına ilişkin AİHS'nin ve genel koruma rejimlerinin sınırları nelerdir?	59
20	Uyum yükümlülüğü ekseninde temel hak ve özgürlüklerin korunmasına ilişkin AİHS'nin ve genel koruma rejimlerinin sınırları nelerdir?	61
21	Evrensel insan hakları kurumları iklim değişikliği meselesini nasıl ele almaktadır?	64
22	Türkiye'nin iklim değişikliği alanındaki insan hakları karnesi nasıldır?	66
23	Avrupa Yeşil Mutabakat Türkiye'nin iklim değişikliği alanındaki insan hakları performansını nasıl etkiler?	70
24	Bu kapsamda iklim değişikliği teknik bir anlatımın ötesinde nasıl tanımlanabilir?	71
25	Bu çözümsüz bir sorun mudur?	73
	Kaynakça	78

Sunuş

İklim değişikliği, gündelik hayatın içindeki sonuç ve etkilerini her gün deneyimlediğimiz bir süreç ve aynı zamanda etkileri gün geçtikçe artan, doğa ve emek üzerindeki baskısı gün geçtikçe artan bir çağın adı. İklim sorununa insan onuruna uygun yaşama hakkı temelinde yaklaşan çevre hukuku bakışı, bu hakları ihlal edilen ya da mahrum kalanlar için katılımcı, demokratik ve şeffaf yeni bir hukukun olanakları hakkında düşünmeye ve tartışmaya imkan sağlıyor.

İklim krizinin yükselttiği yoksulluk, susuzluk, yangınlar, zorunlu göç dalgaları, açlık gibi sorunlar, bu konudaki ulusal ve uluslararası hukuk çalışmalarının önemini de arttırıyor.

İklim değişikliği sorununun yarattığı hak ihlallerine karşı adalet arayışını kolaylaştırmak ve iklim politikalarına uygun yeni idari yaklaşımlar kurmak ise yeni bir hukuk kurmakla mümkün olabilir.

Bu yeni hukuk, iklim sorununu merkezine alan ilkeleri tartışarak ve hep birlikte gerçekleşebilir. İklim değişikliği sorunu küresel bir gerçek ve bu gerçek karşısında bulunduğu yerlerden yükselen ama küresel bir değişim gücüne dönüşecek çabalar, devletler ve sivil toplum örgütleri tarafından görünür kılınmalı.

Küresel bir dönüşüm için, çevre hukukunun evrensel ilkelerinin iklim politikalarının üretilmesinde yol gösterici kabul edilmesini, katılımcı ve demokratik bir üretim ve yönetim talebinin görünür kılınmasını ve nihayet uluslararası hukuku, devletler için

bağlayıcı, küresel yükümlülüklerin adil üstlenildiği bir araç haline getirilmesi oldukça önemli. Bu amaçla iklim değişikliği sorununu hukukun ana gündemi haline getirmek ve hukukun geleneksel kavram ve ilkelerinde küresel bir dönüşüm için önce ulusal hukukların dönüşümünü hedeflemek gerekiyor.

Türkiye'deki fosil yakıt tüketiminin en büyük kaynağı olan termik santrallerin, inşaat, yol, kanal ve madencilik faaliyetlerinin yarattığı yıkıcı etkilerin gün geçtikçe arttığı ve ormansızlaşma ile yangınlarla artan tehlikelerin yarattığı hava kalitesizliği sorununa, küresel bir sorunun yerel kaynaklarından biri olarak yaklaşmak ve çözüm yollarını da bu perspektifle aramamız gerekiyor. Bu nedenle, hakların yeniden anlamlandırılması ve uluslararası gündemin Türkiye açısından anlamını düşünmek için hukuk ve siyaset bilimini kesiştirecek yeni bakış açılarına ihtiyacımız var. Bu amaçla, iklim değişikliği sorununa kavramsal ve ilkesel düzeyde hukuki bir yaklaşım geliştirebilmek isteyenlere ve iklim sorunu ile temel haklar arasındaki ilişkinin kavrayışını kolaylaştırmak için yollar arayanlara, yeni kaynaklar yaratmak oldukça önemli bir amaç.

Haklar ve Araştırmalar Derneği de, ekolojik yıkıma karşı hukukçuların bilgilerini, fikirlerini, niyetlerini birleştirdikleri bir eyleyen hukuk mecrası olmak arzusuyla yola çıktı. İşte bu arzu, uluslararası hukukun en başat konusu haline gelen ekolojik krize karşı akademik ve teorik bilginin yaşayan hukukun konusu haline getiren çalışmalara katkı sunması için yayın çalışmalarımızla somutlaştı. Çevre ve iklim hukukuna dair eserlerin, hem bu alanda ihtiyaç duyulan tartışma ortamına, hem de bu alandaki bilginin ve birikimin artmasına yardımcı olacağı umudunu taşıyoruz. İklim değişikliği ile ilgili bu kitap çalışması da hem ilgililerine yararlı olması hem de, çevre ve iklim hukuku çalışmalarına yeni merak duyanlara rehberlik etmesi amacıyla kaleme alındı.

Seda Yurtcanlı Duymaz'ın emek verdiği, "25 Soruda İklim Değişikliği ve İnsan Hakları" kitabı, iklim hukuku alanında yeni ve güncel bir rehber kitap olarak hukukçulara iklim değişliğine dair temel kavramları açıklayarak başlıyor, iklim krizine hak temelli bir yaklaşımla iklim değişikliğinin haklar üzerindeki etkisini ve hakkın öznesi bağlamında iklim rejiminin genel çerçevesini sunuyor. Uluslararası hukukun yarattığı ihtimaller ve olanaklar üzerinden, Türkiye iklim politikalarına ışık tutuyor. Seda Yurtcanlı Duymaz bu rehber kitabıyla, ulusal ve uluslararası iklim rejimini, haklar ve sözleşmeler hukukunun güncel gelişmeleriyle anlaşılır ve tartışılır kılıyor.

İklim sorununa uluslararası hukukun gündemi ile ulusal hukukun gelişimi içinde özetleyen bu kaynağın, iklim hukukunu merak edenler kadar bu alandaki çalışanlarına yeni ufuklar eklemek isteyenler için de yararlı olacağını umuyoruz. Haklar ve Araştırmalar Derneği olarak hukukçuların iklim değişikliği konusunda en çok merak ettiği konuları sırayla sorulara döken, yanıtlarını derinleşen bir akışta sunan, rehber bir eserin okuyucusuna ulaştırılmasına vesile olmaktan büyük mutluluk duyuyoruz.

Dr. Ilgın ÖZKAYA ÖZLÜER
Haklar ve Araştırmalar Derneği Başkanı

Giriş

Çevresel koşullar, insanlara onurlu ve refah içinde yaşayabilme imkanı sağlayan temel ihtiyaçları ve kaynakları barındırdığı oranda ve müddetçe yaşanabilir ve sürdürülebilir olarak nitelendirilmektedir.

Genellikle ekosistem hizmetleri olarak ifade edilen bu koşullar temiz hava; besleyici ve sağlıklı gıda; temiz su; biyolojik çeşitlilik; toplumsal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerimizi sürdürebileceğimiz kırsal ve kentsel alanlar; yaşama elverişli iklim sistemleri şeklinde örneklenebilir. Bu çevresel değerler hayatta kalabilmek ve sürdürülebilirliği mümkün kılabilmek için elzemdir.

Dolayısıyla çevresel koşullar ile insan hakları arasında yaşamsal önemde sıkı bir bağ mevcuttur. Yaşanabilir çevresel koşulların bir arada yeterli ve dengeli devamlılığında iklim sistemleri önemli ve belirleyici bir role sahiptir.

Yaşamın devamlılığı için kritik önemde olan iklim sistemleri, insan etkisiyle büyük ve yıkıcı bir değişime uğramaktadır. Ülke sınırı tanımayan ve çoğu zaman geri dönüşü olmayan bu yıkıcı etkiler, doğal çevreye, bireylere, topluluklara ve zamanımızın yaşamsal temel insan haklarının kullanımına ve gerçekleşmesine yönelik varoluşsal boyutta ciddi ve yaygın tehditler barındırmaktadır. Bu gerçeklik iklim değişikliği olgusuyla mücadelede hak temelli yönetim anlayışının esas alınmasını gerekli kılmaktadır.

Küresel bir ekolojik kriz olan iklim değişikliğini bir insan hakları meselesi olarak tanımlayan bu kitap, bu ekolojik ve insani krize karşı verilen uluslararası (küresel iklim rejimi) ve ulusal (Türkiye) boyuttaki mücadelede hak temelli yönetim anlayışının ne ölçüde içselleştirilebildiğini ortaya koymayı hedeflemiştir.

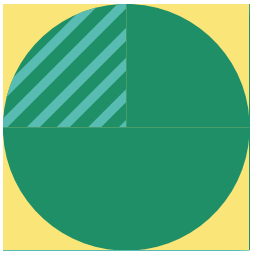

1 İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ NEDİR?

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (kısaca BMİDÇS) ilk maddesinde iklim değişikliğini "karşılaştırılabilir bir zaman döneminde gözlenen, doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik" olarak tanımlamıştır. Bu tanım iklim değişikliğini, insan faaliyetlerinden kaynaklanan küresel çaplı bir çevresel bozulma süreci olarak ifade etmektedir.

“karşılaştırılabilir bir zaman döneminde gözlenen, doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik”

2

İKLİMDE YAŞANAN DEĞİŞİKLİKLER NASIL SOMUTLAŞMAKTADIR?

İnsan faaliyetlerinden kaynaklanan küresel iklim değişikliğinin **"sert"** ve **"yumuşak"** olarak nitelendirilebilecek etkileri bulunmaktadır.

"Yumuşak etki", dünyanın belirli bölgelerinde görülmesi beklenen hava ve iklim değişkenliklerini ifade etmektedir. İlgili bölgelerin ortalama sıcaklıklarında artışlara ve(ya) yağış rejimlerinde değişimlere işaret eden yumuşak etki, orta ve uzun vadede üretim biçimleri, ürün miktarı ve çeşitliliği üzerinde hem olumlu hem olumsuz sonuçlar doğurma potansiyelini barındırmaktadır.

İklim değişikliğinin yumuşak etkileri fevkalade durumları kapsamaması nedeniyle daha ziyade **"refah"** olgusu ekseninde açıklanmaktadır. Ancak bu noktada iklim değişikliğinin asli aktörleri olan Kuzey ülkeleri ile bu değişikliğin mağdurları olan Güney toplumları ve özellikle de yerel halklar açısından refah kavramına yüklenen anlamının farklı olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmak elzemdir.[1]

Nitekim bir yerdeki ürün çeşitliliğinin azalması veya kaybı kimi ülkeler açısından geçim kaynağından yoksun kalma ve refah seviyesinin düşmesi anlamını taşırken özellikle topraklarıyla varoluşsal ve kültürel bağları bulunan yerli halklar ile yoksul toplumlar açısından bu durum yaşamsal bir tehlikeye işaret etmektedir. Bu da iklim değişikliğinin yumuşak olarak nitelendirilen etkilerinin bile pek çok kişi ve toplum açısından ciddi olumsuz sonuçlar barındırdığını göstermektedir.

İklim değişikliğinin **"sert etkisi"** ise, sıklığı, şiddeti, yaygınlığı giderek artan

- kasırga, hortum, fırtına, siklon, sel, sıcak hava dalgaları, fırtına kabarmaları, vahşi orman yangınları gibi ani gelişen çevresel yıkımlar veya
- deniz suyu seviyesinin yükselmesi, buzulların erimesi, bunların tetiklediği tuzlanma ve kıyı taşkınları, çölleşme gibi zamanla gerçekleşen çevresel bozulma süreçleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

İklim değişikliği ile bu değişikliğin gündeme getirdiği ve aniden yahut zamanla gelişen çevresel bozulmalar,

- **a)** ekosistemlerin ve doğal değerlerin niteliğini bozan, niceliğini azaltan ve böylelikle devamlılığını tehlikeye atan etkiler yaratmakta;
- **b)** insan yerleşimleri ve fiziksel altyapı başta olmak üzere sosyo- ekonomik sistemlerin işlemesinde ciddi aksaklıklara neden olmakta; ve
- **c)** insan sağlığı ve güvenliği üzerinde hayatta kalma kaygısını ortaya çıkartacak derecede yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır.[2]

1 Seda Yurtcanlı Duymaz, İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel Zorunlu Göç, Adalet Yayınevi, Ankara, 2021, s. 77.

2 Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (kısaca IPCC), Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability, Contribution of the Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, (Cambridge University Press 2014).

3

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE BU DEĞİŞİKLİĞİN ANİDEN YA DA ZAMANLA TETİKLEDİĞİ YIKICI ETKİLER AFET OLARAK NİTELENDİRİLEBİLİR Mİ?

Afetlerin Azaltılması Uluslararası On Yılı Süreci kapsamında yayımlanan terimler sözlüğünde afet, eldeki imkanlar ve yerel kaynaklar ile üstesinden gelinemeyerek yaygın boyutta insani, maddi, ekonomik veya çevresel kayıplara sebep olan ve bu nedenle toplumsal işleyişi ciddi biçimde bozan her türlü doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay olarak tanımlanmıştır. [3]

BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun (kısaca ILC) yaptığı tanımlamaya göre de afet, **"silahlı çatışma durumları hariç, önemli ve yaygın boyutlarda can, mal ve çevresel kayıplara neden olan ve toplumsal işleyişte ciddi aksaklıklar doğuran bozulma"**dır.[4]

Bu tanımlar doğa-insan-teknoloji gibi afetlerin kaynağına yönelen ***"suni ayrımları"***[5] bertaraf etmesi; ***"çevresel zararları"*** [6] içselleştirmesi; toplumsal düzende ortaya çıkan yıkıcı etkinin zamanlaması bakımından ani çevresel bozulmalarla sınırlı bir perspektif sunmaması nedeniyle iklim değişikliği ve etkileri bakımından kapsayıcı olarak nitelendirilebilir.

Nitekim iklim değişikliğinin bizatihi kendisi ve yıkıcı etkileri, kaynağı bakımından karmaşık bir yapıda olup sadece bireysel ve ekonomik değil, hatta daha ziyade yaşamsal çevresel koşullar üzerinde doğrudan ciddi ve çoğu zaman geri dönüşü olmayan zararlara yol açmaktadır.

Yaşamsal çevresel koşulların kendini yenileyebilme kapasitesine sahip olduğu gerçeğini göz ardı etmeden afet olgusunu sadece ani değil zamanla gelişen bozulma süreçlerini de kapsayacak şekilde geniş okumak çağımızın bir gerekliliğidir.[7]

Hatta bu gerekliliğin somutlaşmış bir hali olarak Kampala Sözleşmesi, iklim değişikliği olgusunun bizatihi kendisini açıkça zamanla gelişen bir afet olarak nitelendirmektedir.[8]

Dolayısıyla iklim değişikliği ve bu değişikliğin aniden ya da zamanla tetiklediği etkiler, toplumsal işleyişte ciddi sonuçlar doğurma potansiyeli oranında afet olarak nitelendirilebilir.

3 UNISDR, Afet Riskinin Azaltılması Hakkında Terimler Dizelgesi, Cenevre, 2009, s. 11

4 ILC, A/CN.4/615, s. 15, Taslak madde 2. Doktrinde afet olgusunu toplumsal çevreyi kapsayacak şekilde geniş okunması ve bu bağlamda toplumun işleyişi ciddi biçimde bozan silahlı çatışmaların da afet kategorisinde sayılması gerektiği yönündeki eleştiri için bkz. Giulio Bartolini, "A Taxanomy of Disasters in International Law", in Routledge Handbook of Human Rights and Disasters, Flavia Zorzi Giustiniani, Emanuele Sommario, Federico Casolari, Giulio Bartolini (eds.), Routhledge, Londra ve New York, 2018, s. 11, 12 ve 16.

5 ILC, A/CN.4/615, par. 36 ve 49.

6 ILC, A/CN.4/615, par. 38.

7 Seda Yurtcanlı Duymaz, İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel Zorunlu Göç, s. 56- 57.

8 Afrika'da Yerinden Olanların Korunması ve Yardımların Sağlanmasına Dair Afrika Birliği (kısaca Kampala) Sözleşmesi, madde 5

4

İKLİMSEL (HİDRO-METEOROLOJİK VE KLİMATOLOJİK) FELAKETLER KADER MİDİR?

Çağımızın en büyük küresel çevre sorunu olan iklim değişikliğinin kesine yakın olasılıkla insan kaynaklı faaliyetlerden kaynaklandığı ifade edilmektedir.

BMİDÇS küresel iklim krizinde insan faaliyetlerinin belirleyici role sahip olduğunu açıkça belirtmektedir.[9] IPCC raporları da atmosferdeki sera etkisinde insan faaliyetlerinin temel neden olduğunu bilimsel verilerle gerekçelendirerek ortaya koymaktadır. [10]

Nitekim IPCC'nin yayınladığı son iki değerlendirme raporu, küresel ısınmanın (%100 kesinlikle) bir gerçek olduğunu ve küresel sıcaklıklarda **son 50** yılda gözlemlenen artışın çok yüksek bir kesinlik oranıyla **(%95 - 100 ihtimalle)** insan kaynaklı sera gazı emisyonlarından neden olduğunu ortaya koymaktadır. [10]

Üstelik son yıllarda yaygınlaşan iklim **kamu davalarında mahkemeler**, iklim değişikliği ve çevresel olumsuz etkilerinin gerekli özeni göstermeyen, yetersiz hükümet politikalarından kaynaklandığına açıkça hükmederek bu kapsamda yükümlülüklere ve sorumluluklara ilişkin önemli kararlar vermektedirler. [11]

Kuşkusuz bugünkü **mevcut bilgi ve teknoloji kapasitesi,** insan kaynaklı bu doğa olaylarının hangi coğrafyada, ne zaman, nasıl, hangi şiddette ve sıklıkta ortaya çıkacağına ilişkin kesin bilgiyi bizlere verememektedir. [12]

Ancak bu belirsizlik, beklenen ve öngörülen felaketlerin önüne geçebilmek adına emisyonları sınırlandırma, ciddi ve yakın tehditlere yönelik kırılganlıkları gidererek dirençli yaşam alanları inşa etmek ve uyum kapasitesini arttırmak noktasında devletlerin asli ödevlerini yerine getirmekten kaçınmalarının bahanesi olarak kabul edilemez.

Diğer bir ifade ile devletlerin hem zarara olan katkıları hem de olası zararları önleme yeteneği kapsamında yükümlülükleri ve sorumlulukları bulunmaktadır.

Dolayısıyla küresel iklim değişikliği ve bu değişikliğin aniden veya zamanla gerçekleşen ve afet boyutuna ulaşan yıkıcı etkileri kamu otoritelerinin sorumluluktan kaçmak amacıyla arkasına sığınabilecekleri **"kader" yahut "beklenmedik olaylar"** değildir. Bunlar büyük orandan insan kaynaklı doğa olayları olarak ifade edilebilir. [13]

9 BMİDÇS, Giriş, par. 2.

10 IPCC, The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, 2007; IPCC, The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, 2014.

11 İklim davalarına ilişkin 17. soruda detaylı bilgi verilecektir.

12 Jean-Paul Ceron, "Les perspectives de catastrophes liées au changement climatique: une approche à partir des travaux du GIEC", in Les catastrophes écologiques et le droit: échecs du droit, appels au droit, Jean-Marc Lavieille, Julien Bétaille, Michel Prieur (eds.), Bruylant, Bruxelles, 2012, s. 39-40.

13 Murat Türkeş & Zahide Acar Deniz, "Klimatolojik/meteorolojik ve hidrolojik afetler ve sigortacılık sektörü", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt 7, Sa. 2, 2010, s. 1002.

Ancak bu belirsizlik, beklenen ve öngörülen felaketlerin önüne geçebilmek adına emisyonları sınırlandırma, ciddi ve yakın tehditlere yönelik kırılganlıkları gidererek dirençli yaşam alanları inşa etmek ve uyum kapasitesini arttırmak noktasında devletlerin asli ödevlerini yerine getirmekten kaçınmalarının bahanesi olarak kabul edilemez.

5 İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE YIKICI ETKİLERİ HANGİ TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KULLANIMINA VE GERÇEKLEŞMESİNE OLUMSUZ ETKİ ETMEKTEDİR?

İklimsel felaketler tüm hakların varlık koşulu olan yaşama hakkı ve onun bir uzantısı olan hayatta kalma kaygısından, haklardan faydalanmanın vazgeçilmez koşulu olan sağlıklı olma haline; haklardan faydalanmanın önkoşulu olan çevresel koşulların elverişliliği, sürdürülebilirliği ve güvenliğinden, onurlu bir yaşamın devamlılığının vazgeçilmez unsurları olan **su-gıda-barınma** gibi yaşamsal temel ihtiyaçlara; halkların hak eşitliği ilkesinin bir gereği olan yaşam alanına dair kendi kaderlerini belirleme kabiliyetinden, **bireysel ve kolektif** boyutuyla mülkiyete; hukuki kişiliğin teminatından kişi özgürlüğü ve güvenliğine; aile birliğinin korunmasından, eğitim-çalışma haklarına; geniş bir haklar demetini ciddi ve acil biçimde **tehdit etmektedir.** [14]

Nitekim bu durum uluslararası metinlerde de açıkça ifade edilmiştir. **2007 yılında** küçük ada devletlerinin oluşturduğu **AOSİS grubunun** kabul ettiği **İklim Değişikliğinin İnsani Boyutuna İlişkin Malé** Deklarasyonu, bunu ortaya koyan ilk uluslararası metindir.

- Yaşama Hakkı
- Sağlık Hakkı
- Onurlu Yaşama Hakkı
- Çevresel Haklar
- Halkların kendi kaderlerini tayin etme ve gelişme hakkı
- Mülkiyet Hakkı

14 Fernanda De Salles Cavedon Capdeville, "Les droits de l'homme concernés par les catastrophes", in Les Catastrophes et les droits de l'homme, Projet de CADHOM, Tome 1, ANR, 2013, ss. 30-109; Seda Yurtcanlı Duymaz, İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel Zorunlu Göç, s. 103 vd.; Seda Yurtcanlı Duymaz, Bir İnsan Hakları Sorunu Olarak İklim Değişikliği, Rapor, RWI & İPM, İstanbul, Ekim 2019, s. 5 vd.

Yaşama Hakkı	Sağlık Hakkı	Onurlu Yaşama Hakkı	Çevresel Haklar	Halkların Kendi Kaderlerini Tayin ve Gelişme Hakkı	Mülkiyet Hakkı

Yaşama Hakkı [15]

Yaygınlığı, sıklığı ve şiddeti giderek artan iklimsel felaketler can kayıplarına sebep olmak suretiyle insan yaşamı üzerinde doğrudan sonuçlar doğurmaktadır. **İklimsel felaketlerin** tatlı su kaynakları ve verimli tarım topraklarının niceliğini azaltarak ve niteliğini bozarak ortaya çıkardığı **kıtlık riski, su ve gıda gibi yaşamsal ihtiyaçlara** güvenle erişimi tehlikeye sokması bakımından yaşama hakkına dolaylı bir müdahaleyi de içermektedir.

Yaşama hakkı ekseninde gündeme gelen bu doğrudan ve dolaylı müdahale yorumu,[16] kuşaklararası hak yorumu ile zenginleşme eğilimindedir. Nitekim **BM İnsan Hakları Komitesi (kısaca İHK)**, çevre hakkı ve hukukunun barındırdığı gelecek kuşak perspektifinin yaşama hakkı ekseninde de karşımıza çıktığını kabul etmiştir.

Komite çevresel bozulma, iklim değişikliği ve sürdürülemez kalkınmanın şimdiki ve gelecek nesillerin yaşam hakkını tehdit ettiğini kabul ederek devletlerin bu konuda önlemler almaları gerektiğini vurgulamıştır. [17]

Üstelik **Almanya Federal Anayasa Mahkemesi'nin** karbon emisyonlarının azaltılması hedefine yönelik iklim mevzuatının daha sıkı tedbirler içermesi gerektiği yönünde verdiği **Backsen** kararı, Komite'nin kararına paralel biçimde, gelecek nesillerin daha şimdiden ihlal edilen temel hakları vurgusunu yapmaktadır.

Afet gibi olağanüstü koşullarda dahi, devletlerin sahip olduğu pozitif ve negatif yükümlülükleri askıya alamayacağı üstün bir hak [18] olan yaşama hakkı, iklim değişikliğini bir insan hakları meselesi olarak nitelendirmenin en meşru zeminidir. **Nitekim Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, "en uç noktasında iklim değişikliği öldürmektedir"** [19] diyerek bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

15 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (kısaca İHEB), md. 3; Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (kısaca MSHS), md. 6; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (kısaca AİHS), md. 2; Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (kısaca AİHHŞ), md. 4; Arap İnsan Hakları Sözleşmesi (kısaca ArİHS), md. 5; Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sözleşmesi (kısaca AmeİHS), md 4.

16 HRC, A/HRC/10/61, par. 21-22.
17 İHK, Genel Yorum No. 36, par. 62.
18 İHK, Genel Yorum No. 6, par. 1 ve Genel Yorum No. 14, par. 1.
19 HRC, A/HRC/32/23.

Yaşama Hakkı	**Sağlık Hakkı**	Onurlu Yaşama Hakkı	Çevresel Haklar	Halkların Kendi Kaderlerini Tayin ve Gelişme Hakkı	Mülkiyet Hakkı

Sağlık Hakkı [20]

İklim değişikliği ve etkilerinin yaşamsal çevresel koşullar üzerindeki yıkıcı sonuçları salgınları ve(ya) ölümcül hastalıkları tetikleyerek milyonlarca insan açısından **fiziksel, zihinsel ve ruhsal anlamda** sağlıklı olma hakkına doğrudan müdahale teşkil etmektedir.

Öte yandan gerçekleşen felaketlerin etki alanının genişliği ve yıkıcılığın kolektif boyutu düşünüldüğünde, gelişmiş devletlerde dahi, [21] sağlığa ilişkin **hizmet, mal ve koşullardan eşit şekilde, etkili, yeterli ve zamanında** yararlanabilme imkanının ortadan kalkabildiği veya sekteye uğrayabildiği görülmektedir.

Bu durum iklim değişikliğinin sağlık hakkına dolaylı müdahalesi anlamına gelmektedir. **Nitekim sağlık hakkı**, kişinin mümkün olan en yüksek seviyede fiziksel, akli ve ruhsal sağlık koşullarına sahip olmasını mümkün kılacak her türlü önlemden yararlanmasını da kapsamaktadır.

Haklardan faydalanmanın **vazgeçilmez bir koşulu** [22] olan sağlık hakkı da iklim değişikliğinin tehdit ettiği yaşamsal çevresel koşullar ekseninde müdahaleye uğrayan bir diğer yaşamsal temel haktır. Ancak buna rağmen uluslararası toplum iklim değişikliğinin sağlık üzerindeki **tehdidini ciddiye almayarak**, bu tehditle yüzleşmeyerek dünya çapında **milyonlarca insanın hayatını tehlikeye atmaktadır.** [23]

20 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (kısaca ESKHS), md. 12; MSHS, md. 24; AİHHS, md. 16; AriHS, md. 39§a; Çocuk Hakları Sözleşmesi, md. 24§1 ve §2; Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, md. 12 ve 14§2(b); Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, md. 16§4, 22§2 ve 25; Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine Dair Sözleşme, md. 5(e) ve (iv); Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Korunmasına ilişkin Uluslararası Sözleşme, md. 43§1(e), 45§1(c) ve 70; Avrupa Sosyal Şartı, md. 11; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesine Ek San Salvadore Protokolü, md. 10§1.

21 2003 yılında iklim değişikliğinin tetiklediği sıcak hava dalgaları nedeniyle Fransa'da yaşanan toplu ve yaygın sağlık sorunları karşısında Fransız sağlık sisteminin ve altyapısının ihtiyaçlara cevap verememesi sonucunda onbinlerce kişinin yaşamını yitirmesi bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Pascal Acot, Catastrophes Climatiques Désastres Sociaux, Puf, Paris, 2006, s. 27 vd.

22 Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (kısaca ESKHK), Genel Yorum No. 14, par. 1.

23 Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (kısaca ESKHK), Genel Yorum No. 14, par. 1.

Yaşama Hakkı	Sağlık Hakkı	**Onurlu Yaşama Hakkı**	Çevresel Haklar	Halkların Kendi Kaderlerini Tayin ve Gelişme Hakkı	Mülkiyet Hakkı

Onurlu Yaşama Hakkı[24]

İklim değişikliği kıt bir değer olan tatlı su varlığı ve verimli tarım toprakları ile kentsel-kırsal yaşam alanları üzerinde doğrudan ve dolaylı yıkıcı etkiler barındırarak, onurlu yaşam koşullarını ifade eden **günlük ortalama 20 litre temiz suya (su hakkı [25])**, en az 2100 kalorilik gıdaya **(gıda hakkı [26])** ve mekânsal olarak günlük yaşamını huzurla ve barış içinde idame ettirmeye elverişli yeterli alana, mahremiyete ve temel altyapıya sahip bir yerleşim yerine **(elverişli konut hakkı [27])** erişimi sekteye uğratmaktadır.

İnsan onuruna yaraşır, güvenli bir yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli olan kabul edilebilir nitelikteki ve yeterli miktardaki temel gereksinimlerin karşılanmasını ifade eden onurlu yaşama hakkı, hem risk yönetimi gibi olağan dönemlerde hem de kriz yönetimi gibi acil durumlarda gündeme gelmektedir. Nitekim yaşama hakkı üzerinden bir değerlendirme yapan İnsan Hakları Yüksek Komiserliği su, gıda, barınma haklarını kapsayan bu **"çatı hakkın"** olağan durumlarda yeterli yaşam standardının tesis edilmesi, olağanüstü durumlarda ise **temel ihtiyaçların,** gerekirse insani yardımlar aracılığıyla karşılanması ile gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. [28]

Bu kapsamda iklim değişikliği bağlamında onurlu yaşama hakkı, olağan yaşam koşullarının hakim olduğu **afet öncesi risk yönetimi** ve afet sonrası normalleşme dönemlerinde yeterli yaşam standardı hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır. **Yeterli yaşam standardı**, kültürel olarak kabul edilebilir niteliklere haiz temiz suya, besleyici gıdaya ve elverişli konuta yeterli, güvenli, fiziksel ve ekonomik olarak erişilebilir olmasını ifade etmektedir.

Olağanüstü yaşam koşullarının hakim olduğu afet sırası kriz yönetimi aşamasında ise bu yaşamsal temel ihtiyaçların yeterli, güvenli, kabul edilebilir, engelsiz, demokratik ve ayrımcı olmayan bir şekilde karşılanması zaruridir.

Afet hallerinde, insani yardımlara ilişkin **"modern insancıl hukukun"** [29] **öngördüğü yumuşak hukuk normlarının** [30] uygulamada devletlerin hak ihlallerini önlemeye yetmediği gerçeği, [31] insancıllık, yansızlık, tarafsızlık ve bağımsızlık ilkelerine uygun şekilde yürütülen insani yardımlara erişimin otonom bir insan hakkı olarak tanınması gerekliliğini **gündeme getirmektedir.** [32]

24 İHEB, md. 25; ESKHS, md. 11 ve 12; Çocuk Hakları Sözleşmesi, md. 24 ve 27§3; Engellilerin Korunması Sözleşmesi, md. 9§1, 25(f) ve 28; Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, md. 14§2(h); Tüm Irkçı Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, md. 5 (e); Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Korunmasına ilişkin Uluslararası Sözleşme, md. 43§1(d); Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın Afrika'da Kadınların Hakları Protokolü, madde 16 ve 23; Afrika Çocuk Hakları Şartı, md. 20; Avrupa Sosyal Şartı, md. 31.

25 ESKHK, Genel Yorum No. 15, par. 2.
26 ESKHK, Genel Yorum No. 12, par. 8 ve 28.
27 ESKHK, Genel Yorum No. 4, par. 7 ve Genel Yorum n°12, par. 6.
28 HRC, A/HRC/10/61, par. 24.
29 Christel Cournil & Pierre Mazzega, "Réflexions prospectives sur une protection juridique des réfugiés écologiques", Revue européenne des migrations internationales, Vol. 23, n°1, 2007, par. 25.

30 BM Genel Kurulu'nun "mağdurlara serbest ulaşımın sağlanması", "afetzedelere serbest erişimi ve zararsız geçiş hakkını sağlayacak şekilde insani koridorların oluşturulması" ve "acil durumlarda acil insani yardım koordinasyonunun güçlendirilmesi" amacıyla verdiği kararlar. BM Genel Kurulu, 8 Aralık 1988, 43/131 sayılı Karar; 14 Aralık 1990, 45/100 sayılı Karar; 3 Şubat 1995, 49/139 sayılı Karar.

31 Mayıs 2008'de Myanmar'ı etkileyen Nergis siklonunda, ulusal otorite yabancı kaynaklı insani yardımları reddederek kayıp ve zararın artmasına ve daha fazla insanın yaşam alanlarını terk etmesine neden olmuştur. Bkz. NouvelObs.com – le cyclone a fait pres de 78 000 morts et 56 000 disparus, 18 May 2008. 1995, 49/139 sayılı Karar.

32 Afet olgusunu yasal bir düzlemde ele alma çalışmaları yürüten Uluslararası Hukuk Komisyonu (kısaca ILC), insani yardıma ilişkin devletlerin yükümlülüklerine yer vermektedir. Bkz. ILC, Afet Durumunda İnsanların Korunmasına Yönelik Taslak Sözleşme Metni, md. 10, 11 ve 12. Ayrıca bkz. Marlies Hesselman, "A right to international (humanitarian) assistance in times of disaster: fresh perspectives from international human rights law", in Routledge Handbook of Human Rights and Disasters, Flavia Zorzi Giustiniani, Emanuele Sommario, Federico Casolari, Giulio Bartolini (eds.), Routhledge, Londra ve New York, 2018, ss. 65-83

Yaşama Hakkı	Sağlık Hakkı	Onurlu Yaşama Hakkı	**Çevresel Haklar**	Halkların Kendi Kaderlerini Tayin ve Gelişme Hakkı	Mülkiyet Hakkı

Çevresel Haklar[33]

Çevre barındırdığı biyotik ve abiyotik unsurlar, habitatlar, ekosistemler, ekolojik süreçler ve bunların birbirleri arasındaki etkileşimi içeren doğal çevrenin yanı sıra toplumsal ve ekonomik düzenin işlediği, kültürel ve tarihsel gelişimin yaşandığı, insan yapılarının bulunduğu yaşam alanlarını da barındıran geniş bir kavramdır.[34]

Bu nedenle iklim değişikliği ile tetiklediği afetler etki ve sonuçlarını "niteliğine göre fiziksel ve toplumsal; insanın oluşumunda katkı sunup sunmamasına göre doğal ve yapay; mekânsal açıdan tarihi, kültürel, kırsal ve kentsel; ölçek bakımındansa uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel şeklinde gruplandırılan ve aslında tek ve bir bütün olan[35] çevre üzerinde göstermekte"[36] olup bozulan çevresel koşullar kırılganlığı arttıran, başa çıkabilme kapasitesini güçleştiren tehlikeli/riskli bir yaşam ortamı oluşturmaktadır. [37]
Bu nedenle iklim değişikliği ve yıkıcı etkileri karşısında çevre hem temel hakların korunabilmesinin bir aracı hem de başlı başına korunması gereken bir menfaat olarak belirmektedir.[38]

Bu kapsamda iklim değişikliği fiziksel çevrede ortaya çıkardığı etkilerle kişilerin sağlıklı, temiz, güvenli ve sürdürülebilir bir çevre hakkına ciddi ve yaygın biçimde tehdit etmektedir. Nitekim son dönemlerde iklim değişikliği kapsamında yapılan başvurularda Devletlerin iklim değişikliğini ele almak için yeterli adımları atmamaları, sağlıklı bir çevre hakkının ihlali olarak nitelendirilmiştir. [39]

Öte yandan çevre hakkının uygulanabilirliği açısından öznelerine yüklediği aktif statü niteliği gereği ortaya çıkan ve birbirinin ardılı olan üç usuli güvenceye de müdahale gündeme gelmektedir.

Bu usuli güvencenin ilk aşaması olan çevresel konularda bilgilenme hakkı, [40] iklim krizinin mevcut ve potansiyel mağdurların, herhangi bir menfaat şartı aranmaksızın, olabildiğince erken aşamada iklim değişikliği ve etkileri konusunda manipüle edilmemiş, doğru bilgiyi [41] edinmelerini [42] ve almalarını [43] ifade etmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (kısaca AİHM), afetleri konu alan kararlarında çevresel bilginin niteliğine yönelik önemli kriterler

33 Stockholm Deklarasyonu, İlke 1; Rio Deklarasyonu, İlke 1; Johannesbourg Sürdürülebilir Kalkınma Deklarasyonu, par. 13; İstediğimiz Gelecek Bildirgesi, par. 1, 6, 11; Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, md. 24; Afrika Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması Maputo Sözleşmesi, md. 3; San Salvador Protokolü , md. 11; ASEAN İnsan Hakları Bildirgesi, md. 28(f); Arap İnsan Hakları Şartı, md. 38; Avrupa Temel Haklar Şartı, md. 37; Aarhus Sözleşmesi, Giriş, par. 7. Çevre hakkına ilişkin uluslararası ve bölgesel gelişmeler ulusal normları da şekillendirmiştir. Bugün 140 devlet sağlıklı çevre hakkını ve/veya ödevini anayasal ve/veya yasal düzeyde öngörmüştür. HRC, A/HRC/19/34, par. 30.

34 Hatta çevre, insanlığın karşı karşıya kalabileceği zarar, tehlike ve risklere göre anlam genişlemesi yaşamaya müsait, geniş bir kavramdır. Bkz. Çevresel Bilgiye Erişim, Karar Verme Sürecine Katılım ve Başvuru Hakkına İlişkin Aarhus Sözleşmesi, md. 2§3(a) ve (b); Tehlikeli Faaliyetler Neticesinde Meydana Gelen Zararlardan Hukuki Sorumluluğa ilişkin Lugano Sözleşmesi, md. 2§10.

35 Ruşen Keleş, Can Hamamcı, Aykut Çoban, Çevre Politikası, İmge Kitabevi, 6. Baskı, Ankara, 2009, s. 58.

36 Seda Yurtcanlı Duymaz, İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel Zorunlu Göç, s. 62.

37 Menaf Turan & İlke Örçen Yiğit, "Doğal Afetler ve Çevre Sorunları", in İnsan Çevre Toplum, Ruşen Keleş (Yayına hazırlayan), İmge Kitabevi, 3. baskı, Ankara, 2016, s. 483 vd.; Bekir Taştan & Arif Çağdaş Aydınoğlu, "Çoklu Afet Risk Yönetiminde Tehlike ve Zarar Görebilirlik Belirlenmesi İçin Gereksinim Analizi", Marmara Coğrafya Dergisi, Sa. 31, Ocak 2015, s. 369; Rana İzci, "İklim Değişikliği ve Uyum Sorunu", s. 93.

38 İklim Değişikliğinin İnsani Boyutuna İlişkin Malé Deklarasyonu, Giriş bölümü, par. 8. Ayrıca bkz. HRC, Analytical study on the relationship between human rights and the environment, A/HRC/19/34, 16 Aralık 2011, par. 21.

39 Kolombiya Yüksek Mahkemesi, Demanda Generaciones Futuras / Minambiente, 5 Nisan 2018 tarihli Karar ve Lahore Yüksek Mahkemesi, Leghari / Pakistan Federasyonu, W.P. 25501/201, 4 Nisan 2015 tarihli Karar. Aktaran A/74/161, s. 13.

40 Aarhus Sözleşmesi, md. 4§1, §2 ve 6§2; Rio Deklarasyonu, İlke 10. Üstelik İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi de devletlerin, iklim değişikliği ve etkileri konusundaki bilgiye kamunun erişimini desteklemeleri ve kolaylaştırmaları gerektiğini vurgulamıştır. BMİDÇS, md. 4§1 ve 6§a(ii).

Yaşama Hakkı	Sağlık Hakkı	Onurlu Yaşama Hakkı	**Çevresel Haklar**	Halkların Kendi Kaderlerini Tayin ve Gelişme Hakkı	Mülkiyet Hakkı

belirlemiştir. Bu kriterlere göre, çevresel bilginin iklim değişikliğinin yaşama hakkını tehdit etmesi halinde "açık ve eksiksiz" [44] özel yaşama yönelik bir müdahale teşkil etmesi durumunda ise "ilgili ve doğru" [45] olması gerekmektedir.

Usuli güvencelerin ikinci aşaması olan çevresel konularda karar alım süreçlerine anlamlı katılım hakkı, [46] önceden bilgilendirilmiş "halkın" [47] veya "ilgili halkın" [48] tüm alternatiflerin uygulanabilir olduğu, nihai kararı etkileyebilme imkanının bulunduğu bir aşamada karar alım sürecine uygun mekanizma ve yöntemlerle dahil olmalarını ifade etmektedir.

İklim değişikliği ve etkilerine ilişkin karar alım aşamasına katılımın anlamlı olabilmesi için farklı sosyokültürel bağlamların, menfaatlerin ve beklentilerin katılım öznesi olarak tanınması elzemdir. [49] "Nitekim iklim krizine en az katkısı olup etkilerine en çok maruz kalan yoksul ve marjinalleşmiş kişilerin karar alma süreçlerinde yetersiz temsil edilmesi adil, etkili ve meşru politikaların, uygulamaların ve önlemlerin alınmasına imkân vermeyecek; iklim değişikliği tehdidine karşı hak temelli mücadeleyi sağlamayacaktır." [50]

Usuli güvencelerin son aşaması olan çevresel konularda yargısal başvuru hakkı, [51] iklim değişikliğini tetikleyen veya etkileriyle mücadele sürecinde karşılaşılan her türlü faaliyet, karar, işlem veya ihmale karşı bireylerin bağımsız ve tarafsız bir adli ve(ya) idari makama başvurma hakkını ifade etmektedir. Bu kapsamda devletlerin adil, doğru, hızlı ve pahalı olmayan başvuru imkânlarını tanıma yükümlülüğü söz konusudur. Hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak ortaya çıkan başvuru hakkı ilk iki sütunu güvence altına almaktadır. [52]

41 Çevresel bilgi kavramı "(a) Hava ve atmosfer, su, toprak, yer, peyzaj ve doğal alanlar, genetiği değiştirilmiş organizmalar da dâhil olmak üzere biyolojik çeşitlilik ile biyolojik çeşitliliğin öğeleri ve tüm bu unsurlar arasındaki karşılıklı etkiler; (b) Maddeler, enerji, ses ve radyasyon gibi faktörler ve yukarıdaki paragrafta sayılan çevreye ilişkin öğeleri etkileyen ya da etkileyebilecek olan faaliyetler veya idari önlemler, çevreyle ilgili anlaşmalar, politikalar, kanunlar, plan ve programlar ve çevreyle ilgili karar alma süreçlerinde yararlanılan fayda-maliyet analizleri ve diğer iktisadi analizler ile varsayımlar; (c) Çevresel öğelerin durumundan veya bunlar aracılığıyla, ya da yukarıdaki (b) paragrafında sayılan öğelerden, faaliyetler veya tedbirlerden etkilendiği oranda, insan sağlığı ve güvenliğinin durumu, hayat şartları, kültürel yerlerin ve insan yapısı olan yapılara ilişkin, her türlü yazılı, görsel, işitsel veya diğer bir herhangi bir somut formdaki bilgi" olarak çok geniş tanımlanmıştır. Aarhus Sözleşmesi, md. 2§3.

42 Çevresel bilgi edinme hakkı Devlete, talep halinde elindeki çevresel bilgiyi paylaşması yükümlülüğünü yüklemektedir.

43 Çevresel bilgi alma hakkı Devlete, çevresel bilginin talep olmaksızın kamuoyuyla paylaşılması ödevini yüklemektedir.

44 AİHM, Öneryıldız/Türkiye, par. 92.

45 AİHM, Tatar/Romanya, par. 88.

46 Aarhus Sözleşmesi, md. 6, 7 ve 8.

47 İklim değişikliği ve etkileriyle ilgili plan, program ve politikalara ya da yürütmeye yönelik düzenlemelerin ve/veya genel olarak hukuken bağlayıcı normatif araçların hazırlanması aşamasına katılım hakkı halka tanınmıştır. Aarhus Sözleşmesi, md. 7 ve 8.

48 İklim krizini tetikleyen yahut etkileriyle mücadele eden belirli bir yatırım, proje söz konusu olduğunda çevresel katılım hakkının öznesi o faaliyetten etkilenecek olan ilgili halktır. Aarhus Sözleşmesi, md. 6.

49 IPCC, AR5, s. 19.

50 Seda Yurtcanlı Duymaz, Bir İnsan Hakları Sorunu Olarak İklim Değişikliği, s. 10.

51 Aarhus Sözleşmesi, md. 9.

52 Aarhus Sözleşmesi bilgilenme hakkının güvencesi olarak yargısal başvuru hakkı için özel bir menfaat şartı aramazken katılım hakkı bakımındansa taraf devletlere takdir yetkisi tanımıştır. Buna göre yargısal başvuru hakkının kullanımı "yeterli menfaatin mevcudiyetine" veya "ulusal mevzuatta kabul edilmişse hak ihlalinin varlığına" bağlanmıştır.

Yaşama Hakkı	Sağlık Hakkı	Onurlu Yaşama Hakkı	Çevresel Haklar	**Halkların Kendi Kaderlerini Tayin ve Gelişme Hakkı**	Mülkiyet Hakkı

Halkların Kendi Kaderlerini Tayin ve Gelişme Hakkı[53]

Uluslararası hukuk düzeni halkların hak eşitliği ve kendi yazgılarını kendilerinin belirlemesi ilkesini açıkça vurguladıktan sonra bütün halkların kendi kaderlerine tayin hakkına sahip olduklarını kabul etmiştir. Bu kapsamda halkların kendi siyasal statülerini serbestçe tayin edebilme ve ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal anlamda serbestçe gelişmelerini sürdürebilme hakkına sahip oldukları ifade edilmiştir.

Ancak küresel iklim değişikliğinin, özellikle yaşamları çevresel koşullarına sıkı sıkıya bağlı olan yerli halklar ve yerel topluluklar açısından geleneksel yaşam tarzlarına yönelen yıkıcı etkileri söz konusudur. Bu halklar, katkılarının sınırlı kaldığı ve sorumlusu olmadıkları iklimsel felaketlerle devamlı yüzleşmekte; politik, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişimlerini gerçekleştirememekte; yaşam alanlarını, geleneksel yaşam kültürlerini ve toplumsal birlikteliklerini terk etmeye mecbur kalmaktadırlar.

Öte yandan iklim değişikliğinin deniz suyu seviyesinde yükselmeleri tetiklemesi ve uç hava olaylarına neden olması, küçük ada devletlerini fiilen yok etme, ada halklarını da fiilen vatansız bırakma tehlikesini barındırmaktadır. Dolayısıyla küresel iklim değişikliği ve etkileri, halkların kendi kaderini tayin etme ve gelişme haklarının gerçekleştirilmesini ciddi biçimde güçleştirmektedir.

53 MSHS, md. 1; ESKHS, md. 1 ve 27; Yerli Halklar Deklarasyonu, md. 3, 4, 8 ve 31; Yerli ve Kabile Halklarla İlgili ILO Sözleşmesi (No. 169), md. 1 ve 23; BM Şartı, md. 1 ve 55; Gelişme hakkına dair Deklarasyon, md. 1§2; İHK, Genel Yorum n°12, par. 6.

Yaşama Hakkı	Sağlık Hakkı	Onurlu Yaşama Hakkı	Çevresel Haklar	Halkların Kendi Kaderlerini Tayin ve Gelişme Hakkı	**Mülkiyet Hakkı**

Mülkiyet Hakkı[54]

İklim değişikliği ve yıkıcı etkileri bireysel ve kolektif boyutlarıyla mülkiyet hakkının gerçekleşmesine ciddi ve yaygın biçimde müdahale teşkil etmektedir. Mülkiyet hakkının bireysel boyutu, yaşanan felaketlerin bireylerin malvarlığında yarattığı maddi tahribat ekseninde karşımıza çıkmaktadır. İstatistiksel veriler göstermektedir ki, hidro-meteorolojik ve klimatolojik felaketlerin neden olduğu ekonomik kayıplar her geçen sene katlanarak artmaktadır.

Bireysel mülkiyetin geliştiği noktada, mülkiyet hakkı müdahaleleri de ortaya çıkmaktadır. Öte yandan afetlerle etkili mücadele kapsamında devletlerin sıkça başvurdukları zorla tahliye uygulamaları da mülkiyet hakkı müdahalelerini ve hatta ihlallerini sıkça gündeme getirebilmektedir.[55]

Mülkiyet hakkının bireysel karakterinin ötesinde, insan haklarını koruma mekanizmalarının yerli halkların yaşam biçimlerinin ve kültürlerinin korunmasına yönelik verdikleri kararlar,[56] hakkın toplumsal (kolektif) ve sosyal bir boyuta sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kararlar kültürel kimliklerinin bir parçası olan yaşam biçimlerinin çevresel koşullara sıkı sıkıya bağlı olması nedeniyle geleneksel toprakları ile yerli halklar arasında mülkiyet hakkı ilişkisi olduğunu kabul etmektedir.

Bu çerçevede kırılgan ekosistemlerde yaşayan yerli halklar ve yerel topluluklar açısından, yaşam alanlarında gerçekleşen her felaket, kolektif anlamıyla mülkiyet hakkına müdahale anlamına gelmektedir.

54 İHEB, md. 17§2; Ame.İHS, md. 21, AİHS Ek 1 Nolu Protokol, md. 1, AfİHHŞ, md. 14. Mülkiyetin kolektif boyutuna ilişkin bkz. Yerli Halkların Haklarına Dair 169 No'lu ILO Sözleşme, md. 14; BM Yerli Halklar Hakları Bildirisi, Giriş par. 10 ve md. 29§1.

55 ESKHK keyfi ve yasa dışı zorla tahliyenin gerekçesinin hukuka, uluslararası insan hakları sözleşmelerine, tahliye işleminin de makul ve orantılılık genel ilkesine uygun olmaması olarak formüle etmiştir. Bkz. ESKHK, Genel Yorum No. 7, par. 3 ve 14.

56 Bkz. Ame.İHK., Toledo Bölgesi'nin Maya yerli toplulukları/Beliz, n° 12.053, 12 Ekim 2004, par. 114, 120, 147-148; Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu (kısaca Afr.İHHK), Ogoni Halkı/Nijerya, n°155/96, 13 Ekim 2001, par. 8, 10, 45-47, 52, 55-67; Ame.İHM, Mayagna Topluluğu (Sumo) Awas Tingni/Nikaragua; Ame. İHM, Sarayaku'nun Kichwa halkı/Ekvator; Ame.İHM, Saramaka Halkı/Suriname, 28 Kasım 2007; İHK, Lubicon Gölü Topluluğu Lideri Bernard Ominayak/Kanada, n°167/1984, 26 Mart 1990, par. 32.2 ve 33.

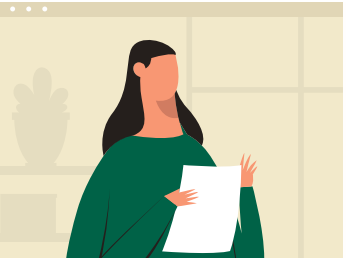
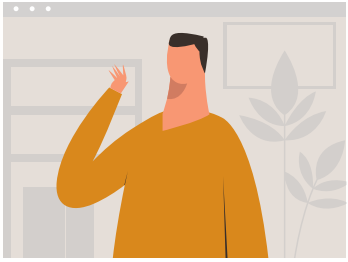

Dezavantajlı Gruplar

Politik, ekonomik, sosyal, kurumsal yahut başka bir nedenden ötürü marjinalleştirilen bireyler, aileler, gruplar, topluluklar ve halklar iklim değişikliği ve yıkıcı etkileri karşısında daha kırılgandırlar. [57]

İklim değişikliği olgusu var olan kırılganlıkları daha da derinleştirerek, küresel ısınmaya en az katkı sunan dezavantajlı kesimleri öncelikli olarak ciddi ve varoluşsal biçimde etkilemektedir. [58] Bu durum hem uluslar hem de nesiller arasında hakkaniyet ve adalet sorunu gündeme getirmektedir.[59]

Kadınlar

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı uygulamaları, mülkiyete ilişkin haklardaki eşitsiz koşullar, bilgiye erişimdeki zorluklar, karar alım süreçlerinden dışlanma, finansal hizmetlere erişimdeki güçlükler, cinsiyete dayalı şiddete maruz kalma nedenleriyle kadınlar kırılgan bir grubu temsil etmektedir.

Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi, afetler de dahil olmak üzere iklim değişikliğinin etkilerinin kadınlar üzerinde orantısız bir etkiye sahip olduğunu kabul etmiştir. [60] Komite ayrıca iklim krizi karşısında yaşlı kadınları ve kırsal kesimdeki kadınları iklime karşı özel hassasiyetleri olan iki grup olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla iklim değişikliğinin cinsiyete göre farklılaşan etkilerini ve cinsiyete özgü kırılganlıkları değerlendirme ihtiyacı ve gerekliliği ortaya çıkmaktadır. [61] Nitekim bu doğrultuda küresel iklim rejimi, iklim değişikliği ve etkilerine karşı ulusal uyum seçenekleri belirlenirken ve ilgili politikalar hayata geçirilirken cinsiyete özgü kırılganlıkların göz önünde bulundurulması gerektiğini [62] ve kadınların mücadele süreçlerinde etkin katılımlarının sağlanmasının önemli olduğunu[63] vurgulamıştır.

57 IPCC, AR5, s. 54; A/HRC/10/4.

58 BM Kalkınma Programı (kısaca UNDP), İklim Değişikliğiyle Mücadele: Bölünmüş Bir Dünyada İnsani Dayanışma, İnsani Gelişme Raporu 2007-2008.

59 A/74/161, 15 Temmuz 2919, par. 26.

60 Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi, Genel Yorum No. 37, 2018

61 UNFCCC, Climate Change: Impacts, Vulnerabilities and Adaptation in Developing Countries, 2007, s. 16.

62 UNFCCC, Climate Change: Impacts, Vulnerabilities and Adaptation in Developing Countries, 2007, s. 16

63 Cancun Anlaşması, p. 7, 72.

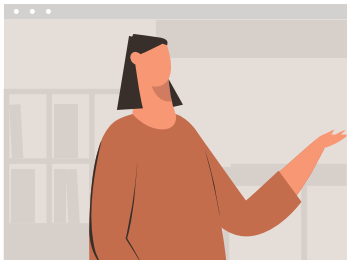
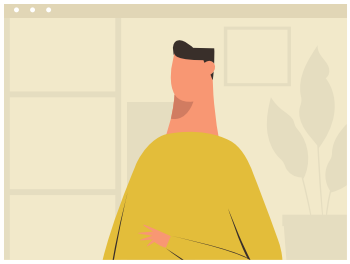

Çocuklar

İklim değişikliğinin tetiklediği yahut şiddetlendirdiği sağlık sorunlarına, yeterli ve besleyici gıdaya ve temiz suya güvenle erişime yönelik etkilerine karşı çocuklar özellikle savunmasızlardır. Çocuk Hakları Komitesi, iklim değişikliğini çocuk sağlığına yönelen en büyük tehditlerden biri olarak tanımlamaktadır.

Komite iklim krizinin ayrıca sağlık eşitsizliklerini de derinleştirdiğini ifade ederek Devletleri, iklim değişikliği ile ilgili yasaları ve politikaları tasarlarken, uygularken ve izlerken, çocuğun yüksek yararını öncelikli bir husus olarak dikkate almaya çağırmıştır. [64]

Bu çağrıyı destekleyen biçimde Cancun Anlaşması, iklim değişikliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini "tamamen hesaba katma" gereğini kabul etmiştir. [65]

Yerli Halklar

Yerli halklar, kırılgan ekosistemler ve marjinal topraklarda yaşayan, yaşam biçimleri ve varoluşları yaşadıkları topraklara sıkı sıkıya bağlı olan ve bu nedenle yaşamsal çevresel koşullarındaki bozulmalar karşısında birlikte yaşayabilme imkanları ve kültürel mirasları doğrudan etkilenen insan topluluklarını ifade etmektedir.

Sürdürülebilirliğin dördüncü sütunu olan66 kültürel çeşitliliğin önemli bir bileşenini oluşturan yerli halkların korunmasına yönelik olarak uluslararası insan hakları belgeleri yerli halkların özgürlük, barış ve güvenlik içinde yaşama; geleneksel topraklarını, yaşam biçimlerini ve kaynaklarını koruma adına harekete geçmelerine imkanı veren etkili mekanizmalara sahip olma; yaşam alanlarından ücretsiz ve bilgilendirilmiş şekilde onayları alınmadan gönderilememe; yaşam çevrelerini ve topraklarını koruma ve muhafaza etme; kültürel miraslarını koruma ve geliştirme; kendi geleceklerini tayin etme haklarını öngörmüştür. [67]

Bu kapsamda iklim değişikliği ve etkileri, yerli halkların yaşam kültürlerine, yaşamsal kaynaklarına, geleneksel beslenme-barınma biçimlerine doğrudan müdahale teşkil etmektedir. İklim değişikliğiyle mücadele ekseninde alınan

64 Çocuk Hakları Komitesi, Genel Yorum, No.15, 2013.

65 Cancun Anlaşması, Giriş, Bölüm E.

66 2002'de gerçekleştirilen Dünya Kalkınma Zirvesi ve 2005 yılında kabul edilen UNESCO Kültürel Çeşitlilik Sözleşmesi ile birlikte sürdürülebilir gelişme kavramı dört sütuna çıkmıştır. Bkz. Chantal Cans, "Environnement et Développement Durable", in Droits et Politiques de l'Environnement, Yves Petit (ed.), La Documentation Française, Paris, 2009, s. 12..

67 Yerli Halkların Hakları Bildirgesi, madde 7, 8 19, 29, 31; MSHS, madde 27; ESKHS, madde 15.

tedbirler, uygulanan uyum politikaları, "temiz enerji" uygulamaları yerli halkların yaşam alanlarındaki ekolojik koşullarda hasarlara, geleneksel topraklarının el değiştirmesine, kolektif mülkiyet haklarının ihlal edilmesine ve hatta yerli bir topluluk olarak var olabilme imkanlarının tehlikeye girmesine neden olabilmektedir. Bu noktada, yerli halkların iklim değişikliğinin etkileri ve mücadele süreçleriyle ilgili bilgilendirilmeleri, karar alım aşamalarının aktif aktörleri olarak konumlandırılmaları hem kendileri hem etkili mücadele açısından yaşamsal önemdedir. Nitekim IPCC yerli, yerel ve geleneksel bilgi sistemleri ve uygulamalarının küresel iklim krizi ile etkili mücadelede temel bir rehber olarak kabul edilmesi gerektiğini kabul etmektedir. [68]

Zorunlu Yerinden Olanlar

Zorunlu yerinden olan kavramı, yaşamsal çevresel koşullarda aniden veya zamanla ortaya çıkan yıkıcı bozulmalar nedeniyle kişilerin yaşam alanlarını, hayatta kalma kaygısıyla, bireysel veya kolektif biçimde terk etmek zorunda kalmalarını ifade etmektedir. Bozulan çevresel koşullar, yaşamsal doğal kaynakların azalmasıyla tetiklenen silahlı çatışmalar ve artan ekonomik baskılar gibi iç içe geçen faktörler zorunlu göçleri tetiklemektedir. Zorunlu göç edenler "heterojen" [69] bir grubu ifade etmektedir: [70]

- Ani gelişen iklimsel felaketlerde yaşamsal çevresel koşullar etki alanındaki herkesi bir anda etkilediğinden, yaşanan zorunlu göç hareketi daha ziyade kolektif nitelikte olup kitleler ağırlıklı olarak yaşadıkları kentin çeperlerine, komşu bir kente yahut bulundukları ülkede başka bir bölgeye göç etme eğilimindedir. Bu durumda ülke dışı göç hareketinin çevresel zorunlu göç kapsamında değerlendirilebilmesi için, afetin yaşandığı ülkede makul başka bir yerleşim alternatifinin bulunmaması gerektiği unutulmamalıdır. Ani gerçekleşen felaketlerin neticesinde yaşanan zorunlu alanlarındaki koşulların düzelmesi, krizin son bulması ve yaraların sarılması sonrası evlerine dönme eğilimindedirler.

- Zamanla gelişen iklimsel felaketlerde ise, ani kitlesel göç dalgalarından ziyade zamana yayılan bireysel göç hareketlerine de rastlanabilmektedir. Dolayısıyla çevresel bozulma süreçlerinde kişilerin hareket zorunluluğu kendi kırılganlık durumlarına ve uyum kapasitelerine göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bu felaketlerin etki alanının coğrafi olarak geniş ve çevresel sonuçlarının da çoğu zaman geri dönülemez nitelikte olması sebebiyle yaşanan göç hareketi ağırlıklı olarak başka ülke topraklarına doğru ve kalıcı şekilde gerçekleşmektedir.

Böyle heterojen bir grubun kavramsallaştırılmasında, ağırlıklı olarak kullanılan mülteci ifadesinden ziyade, afetleri doğrudan zorunlu göçün nedeni olarak kabul etmesi ve göç edenlerin sayısı, göçün yönü, süresi ve niteliği bakımından kapsayıcı olması nedeniyle yerinden olan kavramı tercih edilmektedir. [71] Zorunlu yerlerinden

69 Christel Cournil & Pierre Mazzega, "Catastrophes Écologiques et Flux Migratoires: Comment Proteger Les Réfugiés Écologiques?", Revue Européenne de Droit de l'Environnement, n°4, 2006, s. 418; Susana Adamo, "Environmental migration and cities in the context of global environmental change", Environmental Sustainability, Vol. 2, 2010, s. 162.

70 B Seda Yurtcanlı Duymaz, İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel Zorunlu Göç, s. 79 vd.; Seda Yurtcanlı Duymaz, "Çevresel Nedenlerle Yerinden Olanlar", in Çevre Hukuku ve Politikaları Kavramlar, Teoriler ve Tartışmalar, Zerrin Savaşan, Çağlar Söker, Fırat harun Yılmaz (eds.), Seçkin, Ankara, 2021, s. 233 vd.

71 Seda Yurtcanlı Duymaz, İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel zorunlu Göç, s. 82 vd., 93. Literatürde iklimsel felaketler dahil çevresel faktörler nedeniyle göç etmek zorunda kalan kişiler için terminolojik önermeler ve tanımlamalar için bkz. İbid., s. 89-93.

olanlar, tüm yukarıda ifade edilen hak müdahalelerine maruz kalma potansiyelini barındırmanın dışında, uluslararası insan hakları hukukunun kişilere yaşam alanlarına dair kendi kaderlerini belirlemeye imkan tanıyan seyahat ve yerleşme özgürlüğüne [72] yönelen müdahalelerin de mağduru olabilmektedirler.

Günümüz hukuk düzeni bu kişiler için yeterli ve elverişli bir hukuki koruma sağlamaktan uzaktır. Hayatta kalma kaygısıyla gerçekleşen bu zorunlu göç hareketi karşısında hak ve ihtiyaç temelli bütüncül bir süreç yönetimini öngörecek ve bölgesel işbirliklerini de destekleyecek, yeni ve küresel bir koruma rejiminin oluşturulması önerileri ortaya atılmaktadır. [74]

Geniş bir hak ve özgürlük yelpazesinin gerçekleşmesine yönelik ciddi ve yaygın tehdidi ifade eden iklim değişikliğine karşı iddialı ve gerçekçi adımlar atılmadığı takdirde sonuçları çok daha yıkıcı olma potansiyeline sahiptir.

72 İHEB, md. 13; MSHS, md. 12; AİHS, Ek Protokol 4, md. 2.

73 Seda Yurtcanlı Duymaz, İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel zorunlu Göç, s. 287 vd.; Michel Prieur ve diğerleri, "Projet de Convention relative au statut international des déplacés environnementaux", Revue Européenne de Droit de l'Environnement, n° 4, 2008, ss. 381-393. Meseleyi iklim değişikliğiyle sınırlı perspektifle ele alan küresel ve otonom çözüm önerisi

6

KÜRESEL İKLİM KRİZİNİN YAŞAMSAL TEMEL HAKLARIN GERÇEKLEŞMESİNE VE KULLANIMINA YÖNELEN TEHDİDİ KARŞISINDA TÜM İNSANLAR VE TOPLUMLAR AYNI DERECEDE (POTANSİYEL) MAĞDUR MUDUR?

Milyonlarca insanın yaşamını, sağlığını, güvenliğini, geçimini, yaşam biçimini olumsuz etkileyen küresel iklim değişikliği tüm dünyada farklı derecelerde etkisini göstermektedir. Yaşamsal ve varoluşsal tehditleri ile mevcut eşitsizlikleri derinleştiren bu felaketlerin görünümündeki farklılıklar iklim değişikliğinin coğrafi ve kuşaklararası eşitsiz niteliğini de ortaya çıkartmaktadır. [74]

İklim değişikliğinin yıkıcı etkilerine bugün maruz kalanların coğrafyası ile bu felaketlerin asli sorumlusu olan tarihsel sera gazı emisyonlarının coğrafyası arasındaki ters ilişki, iklim eşitsizliğinin en yaygın görünümüdür. Sömürgecilik tarihi ile de özdeşlikler içeren bu eşitsizlik hali, iklimsel felaketler bakımından içinden çıkılması güç bir kırılganlık dönüsünü de beraberinde getirmektedir.

Nitekim tarihsel katkıları hiç yahut sınırlı olması nedeniyle üst-gelir grubuna ulaşamayan ve iklimsel felaketler karşısında mücadele kapasitesi ve kabiliyeti [75] sınırlı kalan kırılgan devletler ve(ya) toplumlar, bugün kırılganlıklarını kısa vadede aşmaya yönelik kalkınmacı adımlar atmak istediklerinde, küresel ekonomik düzenin fosil yakıt kullanımına dayanması ve bu yakıtların iklim değişikliğinin en önemli nedeni olmasından ötürü, çok daha yıkıcı ve şiddetli felaketlerle daha sık biçimde yüzleşme tehdidiyle karşı karşıyadırlar. [76]

Dolayısıyla bu coğrafi eşitsizlik aynı zamanda daimi bir kırılganlık halini ortaya çıkartmaktadır.

Tarihsel emisyonların atmosferdeki kümülatif etkisi ile süreç içerisinde ortaya çıkan iklim değişikliği aynı zamanda kuşaklararası eşitsizliği de gündeme getirmektedir.

Zamanla gerçekleşen bir felaket olarak iklim değişikliğinin, her kuşağın en az kendinden önceki kuşaklar kadar iyi, dengeli, güvenli ve sağlıklı koşullarda yaşama hakkına sahip olmasını ifade eden kuşaklararası eşitlik ilkesini [77] doğası gereği barındıran çevre hakkının kullanılmasına ve gerçekleşmesine yönelen gerçek, ciddi ve yaygın bir tehdit olması, zaten meseleyi kuşaklararası düzeyde eşitsiz bir niteliğe büründürmektedir.

Kuşaklararası eşitlik ilkesi, biyotik ve abiyotik unsurları barındıran doğal çevrenin çeşitliliğini ve kültürel zenginliği gelecek nesillere aktarma; yaşamsal çevresel koşulların sağlıklı, güvenli, temiz,

74 François Gemenne, "De l'équité dans l'adaptation aux impacts du changement climatique", in Changements climatiques et défis du droit, Christel Cournil & Catherine Colard-Fabregoule (eds.), Bruylant, Bruxelles, 2010, s. 220.
75 Bir doğa olayının afet boyutuna ulaşmasında olayın meydana geldiği yerin coğrafi özellikleri, ilgili toplumun zarar görebilirlik düzeyi, uyum kabiliyeti, ekonomik ve teknolojik gelişmişlik seviyesi, sosyo-kültürel yapısı, fiziksel altyapısı, sahip olduğu ilim, bilgi ve becerileri, kurumsal kapasitesi belirleyici bir role sahiptir. Giulio Bartolini, "A Taxanomy of Disasters in International Law", s. 11 vd.; Rana İzci, "İklim Değişikliği ve Uyum (Adaptasyon) Sorunu", in Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü İklim Değişikliğinin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi, Etem Karakaya (ed.), Bağlam, İstanbul, 2008, s. 93. Benzer şekilde bkz. Sandra Banholzer & James Kossin & Simon Donner, "The Impact of Climate Change on Natural Disasters", in Reducing Disaster: Early Warning Systems For Climate Change, Ashbindu Singh & Zinta Zommers (eds.), Springer, Netherlands, 2014, s. 24-25.
76 François Gemenne, Géopolitique du changement climatique, Armand Colin, Paris, 2009, s. 15- 60; Seda Yurtcanlı Duymaz, İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel Zorunlu Göç, s. 59. 77 Yasemin Özdek, İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1993, s. 109.
77 Yasemin Özdek, İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1993, s. 109.

ve sürdürülebilir niteliğini koruma; ve her kuşağın, geçmişten devralınan doğal, kültürel ve tarihi mirasın eşit düzeyde mirasçısı olabilmesini garanti altına alma şeklinde üç temel ödev ve ilkeyi içermektedir. [78]
Kuşaklararası kavramı, iklim davalarının görüldüğü çeşitli mahkemelerin kararları ışığında iki döneme ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, küresel ısınmaya henüz katkıları olmamakla beraber tarihsel emisyonların yıkıcı etkileriyle ömürleri boyunca mücadele edecek olan ve şimdiki kuşağın geleceğini ifade eden bebekler, çocuklar ve gençlerdir. Urgenda kararına konu olan bu genç nesiller, sağlıklı, temiz, güvenli ve sürdürülebilir çevre hakkının da özneleridir.

Mahkeme bir devletin yasal bir iklim politikasına sahip olabilmesi için çevre hakkının öznesi olan genç kuşakların menfaatlerinin gözetilmesinin gerekliliğini ifade etmektedir. Nitekim bu gerekliliği bir adım ileri taşıyan Yüzyılın Davası kararı, şimdiki neslin gençlerinin yüzleşeceği iklimsel felaketlerden kaynaklanan ulusal düzeydeki ekolojik zararlardan idarenin kusurlu olarak sorumlu olduğuna da hükmetmiştir. Kuşaklararası kavramının ikinci anlamı ise henüz hayatta olmayan gelecek nesilleri ifade etmektedir.

Çevre hakkının "müstakbel alacaklıları" [79] olan gelecek kuşakların menfaatleri, şimdiki kuşağın yükümlülüklerinin ve sorumluluklarının kapsamını genişleten bir yaklaşımı ifade etmektedir. [80]

İklim değişikliği ile mücadelede daha ciddi ve gerçekçi emisyon azaltım hedeflerin ve somut yükümlülüklerin yüklenilmesi gerekliliğini ortaya koyan Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, bu gerekliliği "gelecek nesillerin daha şimdiden ihlal edilen temel hakları" vurgusu ile gerekçelendirmektedir.

Tarihsel emisyonların atmosferdeki kümülatif etkisi ile süreç içerisinde ortaya çıkan iklim değişikliği aynı zamanda kuşaklararası eşitsizliği de gündeme getirmektedir.

78 Edith Brown Weiss, "Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment", The American Journal of International Law, Vol. 84, 1990, s. 201-202.

79 Gelecek kuşaklar, çevre hakkının gelecek özneleri olup hakkın bugünkü muhataplarının yükümlülüklerinin kapsamını genişleten bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle çevre hakkının müstakbel alacaklıları olarak nitelendirilmeli görüşü için bkz. Seda Yurtcanlı Duymaz, "Çevre Örgütlerinin Çevresel yönetime Katılma Sürecinde Dayandığı Haklar", TBB Dergisi, 2013(107), s. 183.

80 Kiss yaşamsal temel gereksinimlerin en azından şimdiki koşullarında korunması ve hatta iyileştirilmesini öngören "gelecek kuşakların hakları" olgusunu çevre hukukunun bir yaklaşımı, konsepti olarak yorumlamaktadır. Alexandre Kiss, "L'irreversibilité et le droit des générations futures", Revue Juridique de l'Environnement, 1998/5, s. 49 vd.

7

GENİŞ BİR HAK DEMETİNE MÜDAHALE EDEN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİYLE MÜCADELEDE HANGİ YAKLAŞIM ESAS ALINMALIDIR?

Küresel iklim değişikliği evrensel, vazgeçilmez ve devredilmez nitelikleri gereği her koşulda, her zaman ve her yerde herkesi kapsayan temel hakların kullanımına ve gerçekleşmesine yönelik gerçek, ciddi ve yaygın bir tehdittir. Bu yaşamsal ve varoluşsal kriz karşısında sürdürülebilirliği sağlamak, özellikle yaşam mücadelesinde dezavantajlı konumda olanlar başta olmak üzere herkesin, mücadele sürecinde aktif rol alabilmesine imkan vermek ve sorumlu kişi ve kurumların hesap verebilirliğini temin etmek için iklim değişikliğine ve etkilerine karşı hak temelli bir yönetim ve mücadele anlayışının benimsenmesi elzemdir. [81]

Uluslararası insan hakları normları gereği hak ve özgürlüklerin korunması, geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesi doğrultusunda hak ihlallerini, ayrımcı uygulamaları ve eşitsizlikleri düzeltmeyi amaçlayan bu yaklaşımın üç temel niteliği şöyle ifade edilmektedir: [82]

a) İklim değişikliği ve etkileriyle mücadeleyi içeren tüm politika, plan, program ve projeler geliştirilirken, hedef ve stratejiler belirlenirken, tedbirler uygulanırken ve denetlenirken insan haklarını gerçekleştirmek asıl amaç olmalıdır.

b) İklim değişikliğiyle mücadele sürecinde hak sahipleri ve hakları ile muhataplar ve yükümlülükleri açıkça tanımlanmalıdır.

c) Uluslararası insan hakları hukukundan türetilen norm, ilke ve standartlar iklim değişikliğiyle mücadele sürecinin tüm aşamalarını yönlendirmelidir.

Çevresel sorunlara ilişkin uluslararası rejimlerde hak temelli yönetim anlayışını güvence altına almak bakımından denetim mekanizmalarının gerekliliği de dördüncü ve önemli bir koşul olarak dillendirilmelidir.

Nitekim çevresel meseleler söz konusu olduğunda, temel hakların korunması, geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesine yönelik sözleşmesel yükümlülüklerin ekonomik düzlemde yaratacağı maliyet düşünüldüğünde, hukuki ve diplomatik müeyyidelerin öngörülmesinin rejimin uygulanabilirliği açısından taşıdığı önem ortaya çıkmaktadır.
Nitekim ekonomik sonuçları olan bir meselede böyle bir yönetim anlayışının gereklerini yerine getirme konusunda taraf devletlerin birbirlerine olan güvensizliği de bu sayede giderilebilecektir.

81 Dinah Shelton, "Equitable Utilization of the Atmosphere: A Rights-Based Approach to Climate Change?", in Human Rights and Climate Change, Stephen Humphreys (ed.), Cambridge University Press, New York, 2010, ss. 91-125.
82 A/74/161, par. 62.

8 BU KÜRESEL EKOLOJİK VE İNSANİ SORUNA KARŞI ULUSLARARASI TOPLUM HER HANGİ BİR ULUSLARARASI REJİM ÖNGÖRMÜŞ MÜDÜR?

1800'lü yıllarda sera gazlarının ısıyı soğurma etkisi ve 1930'lu yıllardan itibaren de atmosferdeki sera gazı emisyonları birikimi ile küresel sıcaklık artışı arasındaki ilişki bilimsel çalışmalara konu olmuştur. Bilimsel düzlemde yaşanan gelişmeler ve bulguların uluslararası kamuoyuyla paylaşılması sonrasında iklim değişikliği, 1980'lerin ikinci yarısında küresel bir mesele olarak tanımlanmış ve 1992 yılında küresel iklim rejimi ortaya çıkmıştır. [83]

- 1992 BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (kısaca BMİDÇS) => küresel iklim rejiminin temel hedef, ilke ve genel yükümlülüklerini ortaya koymuştur.

- 1997 Kyoto Protokolü (kısaca KP) => emisyon azaltım yükümlülüklerinin sayısallaştırarak somutlaştırmıştır. oBirinci yükümlülük dönemi (2008-2012) oİkinci yükümlülük dönemi (2012-2020)
- 2009 Kopenhag Uzlaşması => Taraf devletlerin 2020 sonrası için emisyon taahhütlerine devam etmesi, Yeşil İklim Fonu ve Teknoloji Mekanizmasının kurulmasına ilişkin karardır.
- 2010 Cancun Anlaşmaları => Kopenhag Uzlaşması'ndaki kararları Sözleşme rejiminin unsurları haline getirmiştir.
- 2015 Paris İklim Anlaşması => küresel iklim rejiminin 2020 sonrasında nasıl devam edeceğini ortaya koymuştur. 1992'den günümüze küresel iklim rejiminin hedeflerinde önemli ilerlemeler sağlanmıştır.

BMİDÇS rejimi küresel düzeyde emisyon azaltım hedefini esas almışken Paris Anlaşması bunu küresel düzeyde sıcaklık artış hedefi olarak değiştirmiştir.

Buna göre insanlığın küresel iklim değişikliğiyle mücadeledeki temel hedefi, küresel ortalama sıcaklık artışını, sanayi öncesi döneme göre 2 derecenin çok altında ve hatta 1,5 derecede sınırlandırılması olarak belirlenmiştir. Rejimin yaşadığı diğer bir önemli dönüşüm de ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesinin uygulanışına yöneliktir.

Paris İklim Anlaşması ile taraf devletler yukarıdan aşağıya modelini terk etmiş ve tüm taraf devletlerin, imkanları ve kabiliyetleri oranında kendilerinin belirleyeceği taahhüt miktarı oranında emisyonlarını azaltma yükümlülüğünü öngörmüştür. Diğer bir ifade ile küresel ısınmayı önlemeye yönelik edimde bulunma noktasında artık ortak sorumluluğa geçilmiştir.

Bu gelişmelerin yanı sıra küresel iklim rejimi kurulduğu ilk andan itibaren uluslararası hukukun asli aktörleri olan devletlere yönelik bir takım maddi ve usuli yükümlülükler öngörmüştür. [84]

83 Küresel iklim rejiminin gelişimine ilişkin detaylı analiz için bkz. Ümit Şahin, "Başlangıcından Bugüne Uluslararası İklim Değişikliği Rejimi", in Uluslararası Çevre Rejimleri, Gökhan Orhan, Semra Cerit Mazlum, Yasemin Kaya (eds.), Dora, Bursa, 2017, ss. 67-130; Semra Cerit Mazlum, İklim Değişikliği Politikası", in Türkiye'de Kentsel Alan ve Çevre Politikası Analizleri, Elvettin Akman & Cenay Babaoğlu (eds.), Ekin Yay., Bursa, 2018, ss. 23-56.

84 İklim değişikliği gibi pek çok hak ve özgürlük bakımından farklı yükümlülükler arasında bağlantı kurmayı gerektiren bir meselede devletlerin söz konusu temel yükümlülükleri ve taahhütlerini somutlaştırmada maddi yükümlülükler, usule ilişkin yükümlülükler ayrımının daha faydalı olabileceği yorumu için bkz. HRC, Report of the Independent Expert John H. Knox on the issue of Human Rights Obligations Relating to the Enjoyment of a Safe, Clean, Healthy and Sustainable Environment, A/HRC/25/53, 2013.

9 KÜRESEL İKLİM REJİMİ HANGİ MADDİ YÜKÜMLÜLÜKLERİ ÖNGÖRMÜŞTÜR?

Uluslararası hukuktan kaynaklanan sorumluluğun birincil aktörleri olan devletlerin insan haklarına saygı gösterme[85], temel hak ve özgürlükleri koruma[86] ve yerine getirme [87] şeklinde üç genel yükümlülüğü bulunmaktadır.

Bu kapsamda her devletin insan haklarından yararlanmaya müdahale edebilecek veya hakka zarar verebilecek her türlü çevresel tehdide karşı gerekli yasal ve idari çerçeveyi oluşturma ve tehditleri bertaraf edecek gerekli somut adımları atma yükümlülüğü mevcuttur. Bu temel maddi yükümlülük küresel iklim rejimi tarafından çeşitli şekillerde somutlaştırılmıştır.

Sera gazı emisyonlarının sınırlandırılması veya azaltılması yükümlülüğü

Ekosistemde ve ekolojik dengede geri dönülmez yıkımlara neden olan ve insanlığın devamlılığını tehlikeye atan bu küresel çevre kriziyle mücadelenin öncelikli meselesi ve hedefi kuşkusuz bu yıkıcı etkilerin ortaya çıkmasını engellemek olmalıdır. Bu kapsamda küresel iklim rejimi küresel ısınmayı tetikleyen insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının sınırlandırılması veya azaltılması yükümlülüğünü öngörmüştür. Küresel iklim rejimi öncelikle küresel düzeyde emisyon oranlarını 1990 yılı seviyelerine geri çekme ortak hedefini kabul etmiştir.[88]

Benimsenen "yukarıdan aşağıya" modeli kapsamında da tüm OECD ülkeleri ile ekonomik güçleri emisyon azaltımına uygun olan gelişmiş taraf devletler için ulusal düzeyde sayısal olarak somutlaştırılmış emisyon azaltım yükümlülükleri öngörülmüştür.

Paris İklim Anlaşması ile ortak hedef küresel ortalama sıcaklık artışı sınır değeri hedefine ulaşmak olarak değiştirilmiştir. Buna göre rejimin temel hedefi küresel ortalama sıcaklık artışını sanayi öncesi döneme göre 2 derecenin daha altında ve mümkün olduğunca 1.5 derece seviyelerinde tutma olarak belirlenmiştir.

Paris Anlaşma metninin kabul edilmesinden beş buçuk yıl sonra, 2021 yılında ABD'de düzenlenen iklim zirvesinde devlet başkanlarının hem söylem hem ulusal taahhütlerin belirlenmesi noktasında 1.5 derece hedefini esas aldıklarını ifade etmeleri, ortak hedef konusunda insanlık adına önemli bir gelişme olarak kaydedilmelidir.

Bu ortak hedef doğrultusunda Paris Anlaşması "aşağıdan yukarıya" modeli benimseyerek tüm taraf devletlere kendilerinin belirledikleri ve düzenli olarak gözden geçirecekleri ulusal gönüllü katkılar (Ulusal Niyet Edilmiş Katkılar - INDC) oranında emisyonlarını sınırlandırma veya azaltma yükümlülüğü yüklemiştir.

85 Devletin insan haklarından yararlanmayı engelleyecek eylemlerden kaçınmasını ifade eden negatif bir yükümlülüktür.
86 Devletin insan haklarını üçüncü şahısların ihlallerine karşı korumasını ifade eder.
87 Devletlerin toplumun tüm üyeleri için hakların gerçekleşmesini sağlamak adına önlem almasını gerektiren pozitif edim yükümlülüğüdür.
88 Ortak azaltım hedefi 2008-2012 yıllarını kapsayan birinci yükümlülük dönemi için 1990 yılı seviyesinin en az %5 altı olarak belirlenirken, 2012-2020 yıllarını kapsayan ikinci yükümlülük döneminde ise 1990 yılı seviyesinin en az %18 altı olarak kabul edilmiştir.

Uyum sağlama yükümlülüğü

İklim değişikliğinin yıkıcı etkileriyle mücadele etme, bu etkilere hazırlıklı olma, süreci yönetebilme ve sonuçlarıyla başa çıkabilme kabiliyetini geliştirme gerekliliğini [89] karşılamaya yönelik öngörülmüştür.

Bu nedenle uyum yükümlülüğü, iklim değişikliği ve etkileri karşısında insan haklarının korunmasında önemli ve öncelikli bir yere sahiptir. [90]

Küresel iklim rejimi kıyı kuşağı yönetimi; su ve gıda güvenliğinin sağlanması; kuraklık, çölleşme ve sellerden etkilenen alanların korunması ve rehabilitasyonu konularında, şeffaf, katılımcı ve toplumsal cinsiyete dayalı bir kamu yönetimi anlayışı ile, [91] uygun ve entegre planlar hazırlama ve geliştirme ödevini ortaya koymuştur. [92] Ancak bu sektörel sıralama elbette tahdidi değildir.

Öte yandan önleyici tedbirlerin kapsamı ve içeriği her somut durumda değişkenlik göstermektedir. Rejim ayrıca teknik ve mali konularda uluslararası işbirliğinin gerekliliğini de vurgulamıştır.[93]

Uluslararası işbirliği yükümlülüğü

Küresel bir çevre sorunu olan ve insan haklarını da yakından ilgilendiren iklim değişikliği karşısında etkili mücadele, ancak devletlerin işbirliği ve dayanışma ruhu çerçevesinde ortak mücadele sorumluluğunu üstlenmeleriyle mümkündür. [94]

Bu kapsamda uluslararası toplum 90'lı yıllardan günümüze küresel iklim değişikliğiyle mücadele amacıyla müzakereler yürütmektedir. Bu müzakereler neticesinde Taraf Devletler küresel ısınmayı önlemede uluslararası düzeyde işbirliği yaparak ortak hedef ve sorumluluk anlayışını benimsemişlerdir.

Bu kapsamda günümüzde küresel ortalama sıcaklık artışını sanayi öncesi döneme göre mümkün olduğunca 1.5 derece seviyelerinde tutma hedefinin gerçekleşmesi yönünde çaba gösterme ödevini üstlenmişlerdir. Öte yandan iklim değişikliğinin etkileriyle mücadelede özellikle kırılgan toplumlara, mücadele süreçlerine destek olma amacıyla, teknoloji transferi ve finansal yardım konularında uluslararası düzeyde işbirliği içinde olma yükümlülüğünü öngörmüşlerdir.

İklim değişikliğiyle mücadelede insan haklarının korunması yükümlülüğü

Küresel iklim rejiminin 2010'lu yıllardan itibaren insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğünü vurgulamasının bir sonucu olarak [95] Taraf Devletler yeni bür maddi yükümlülük altına girmiştir.

Buna göre Taraf Devletler sera gazı emisyonlarını azaltırken ve iklim değişikliğinin etkileriyle mücadele ederken yeni insan hakları ihlallerine neden olmama yükümlülüğünü kabul etmiştir. Bu yükümlülük politika, plan ve program gibi üst ölçekli ve spesifik projeler gibi alt ölçekli tüm kararlarda geçerlidir.

Bu kapsamda Taraf Devletlerin iklim değişikliği ve etkilerine karşı öngördükleri tüm müdahale önlemlerinde hem kendi ülke halklarının, hem kırılgan ülke halklarının karşılaşabilecekleri ekonomik, sosyal ve çevresel sonuçları göz önünde bulundurarak karar vermeleri gerekmektedir.

89 A/HRC/10/61, par. 74; Rio+20, 2012, par. 184 ve 190.

90 Stephen Humphreys, "Competing Claims: Human Rights And Climate Harms", in Human Rights and Climate Change, Stephen Humphreys (ed.), Cambridge University Press, New York, 2010, s. 49; Margaux Hall & David Weiss, "Avoiding adaptation apartheid: climate change adaptation and human rights law", Yale Journal of International Law, Vol. 37, Issue 2, 2012, s. 344.

91 Cancun Anlaşması, II(14), III(14), par. 8.

92 BMİDÇS, madde 4§1(e).

93 BMİDÇS, madde 4§ 1(c), (g), (h), 4§3, 4§5.

94 BM Anlaşması, md. 1; İHEB, md. 28; ESKHS, md. 2§1; Stockholm Deklarasyonu, İlke 24.

95 Cancun Anlaşması, md. 8; Paris İklim Anlaşması, Giriş, par. 11.

10

KÜRESEL İKLİM REJİMİ HANGİ USULİ YÜKÜMLÜLÜKLERİ ÖNGÖRMÜŞTÜR?

Küresel iklim rejimi, krizle mücadelede toplumsal desteğin sağlanması ve iklim değişikliğine ilişkin politikaların içselleştirilmesi noktasında söz konusu maddi yükümlülüklere ilişkin karar alım süreçlerine dair bir takım usule ilişkin yükümlülükler de öngörmüştür.

Bilgilendirme yükümlülüğü

Bilgilendirme yükümlülüğünün iki boyutu vardır.

İlk boyut küresel iklim rejiminin kendi işleyişi bağlamında karşımıza çıkmakta olup bu kapsamda Taraf Devletler, iklim değişikliğini tetikleyen sera gazı emisyonları ve mücadele ekseninde aldıkları önlemleri düzenli biçimde Sekreterya'ya bildirme yükümlülüğü altındadır.

Öte yandan Taraf Devletlerin, iklim değişikliği ve etkileri konusunda kamunun bilgiye erişimini bölgesel ve ulusal düzeyde desteklemeleri ve kolaylaştırmaları gerektiği açıkça belirtmiştir.[96] Diğer bir ifade ile Taraf Devletlerden iklim değişikliği ve etkileriyle ilgili bilginin anlaşılır bir dille, uygun mekanizmalarla ve yöntemlerle kamusallaştırmaları beklenmektedir. Burada her ne kadar sadece "bilgiye erişim" kavramı kullanılmış olsa da, iklim değişikliği ile ilgili eğitim hakkına yer verilmesi ve sadece bireyi değil kolektifi ilgilendiren "iklim değişikliğinin etkilerine ilişkin bilgi" vurgusunun yapılması, rejimin bilgi alma hakkını da kapsadığı izlenimini vermektedir. [97]
Ancak en doğrusu kuşkusuz soru işaretine imkan vermeyecek biçimde bilgilenme-bilgilendirme kavramlarının içselleştirilmesidir.
Katılımcı bir yönetim süreci öngörme yükümlülüğü

Taraf Devletlerin mücadele ve uyum tedbirlerini geliştirirken kamunun katılımını sağlama yükümlülüğü altında oldukları açıkça belirtilmiştir. [98]

Hatta katılımcı aktörler arasında sivil toplum kuruluşlarına özel bir vurgu da yapılmıştır. Burada alternatif çözümlerin uygulanabilir olduğu bir zamanda, önceden bilgilendirilmiş toplumun uygun yöntem ve araçlarla karar alım süreçlerine katılımlarının sağlanması beklenmektedir.

İklim değişikliği ve yıkıcı sonuçlarına karşı etkili eylem kabiliyeti açısından toplumsal meşruluğun önemi nedeniyle rejim, kadınların ve yerli halkların katılımlarının önemine ve gerekliliğine özellikle vurgu yapmıştır.

96 BMİDÇS, md. 4§1 ve md. 6§a (i) ve (ii).

97 Benzer yönde bkz. Yasemin Semiz, Çevre Hakkı Kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevre Hakkına Yaklaşımı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , İstanbul, 2016,s. 77.

98 BMİDÇS, md. 6§a (iii).

11 KÜRESEL İKLİM REJİMİ ASLİ KİRLETİCİ OLAN ÖZEL SEKTÖRE YÖNELİK HERHANGİ BİR YÜKÜMLÜLÜK ÖNGÖRMÜŞ MÜDÜR?

Günümüzde küresel ısınmayı tetikleyen faaliyetler ağırlıklı olarak özel sektör eliyle gerçekleşmektedir. Her ne kadar insan hakları hukuku özel aktörlerin temel hakları tehdit eden sera gazı salımları karşısında bilgisi, izni veya kontrolü olması nedeniyle devletlerin sorumlulukları olduğunu kabul etse de yönetimden yönetişime geçişle birlikte [99] bu durumun yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği kaçınılmazdır.

Nitekim asli kirleticiler olan özel sektör, iklim değişikliğine ilişkin ulaşım, enerji, kentleşme, atık, tarım, orman gibi ilgili politikaların belirlenmesinde artık belirleyici aktörler olarak konumlanmaktadır. Üstelik özel sektörün iklim değişikliğini etkili bir şekilde ele almayı amaçlayan kamu politikalarına karşı çıkma eğilimleri de oldukça yüksektir. [100]

Dolayısıyla iklim değişikliğiyle mücadelede aktör yelpazesinin sermaye aleyhine genişletme gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Bu gerekliliğe rağmen küresel iklim rejimi asli kirleticilere yönelik doğrudan herhangi bir yükümlülük öngörmemektedir. Ancak bu öngörmeme hali, sermayenin faaliyet süreçlerinde genel anlamda temel hak ve özgürlüklere saygılı şekilde davranma, neden oldukları hak ihlallerini giderme; iklim krizi özelinde ise kendi faaliyetlerinden, ürün ve hizmetlerinden, tedarikçilerinden kaynaklanan sera gazı emisyonlarını azaltma, bu emisyonlar, riskler ve alınan tedbirler konusunda şeffaf olmaları gerekliliğini ortadan kaldırmamaktadır.

Bu kapsamda Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına İlişkin Yol Gösterici İlkeler ile İşletmelerin İklim Yükümlülüklerine İlişkin İlkeler [101] önemli referans kaynakları olarak belirmektedir.

99 Ferhunde Hayırsever Topçu, Yönetimden Yönetişim'e Geçiş Sorunu Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.

100 Türkiye'de sermayenin çevre ve iklim yönetimindeki rollerine ilişkin en vurucu örnek çevresel etkilerin değerlendirildiği mekanizmaların nasıl bürokratik süreçlere indirgendiğidir. Bu bağlamda en önemli önleme aracı olan ÇED mekanizmasının Türkiye'deki 28 yıllık serüvenine ilişkin detaylı analiz için bkz. Seda Yurtcanlı Duymaz, "Türkiye'de Çevresel Etkilerin Önlenmesi Hukuku ve ÇED Politikası", in Türk Çevre Hukuku ve Politikaları Dünden Bugüne ve Geleceğe, Zerrin Savaşan, Hakan Ünay (eds.), Seçkin, Ankara, 2021, ss. 105-132. Ayrıca bkz. Aykut Çoban, Fevzi Özlüer, Sinan Erensü, "Türkiye'de Doğanın Neoliberalleştirilmesi ve Bu Sürece Karşı Mücadeleler", in Yerel Yönetim, Kent ve Ekoloji, Can Hamamcı'ya Armağan, Aykut Çoban (ed.), İmge, Ankara, 2015, ss. 399-456.

101 Ferhunde Hayırsever Topçu, Yönetimden Yönetişim'e Geçiş Sorunu Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.

12

KÜRESEL İKLİM REJİMİ KURUMSAL OLARAK HAK TEMELLİ YÖNETİM ANLAYIŞININ GEREKLERİNİ KARŞILAMAYA ELVERİŞLİ BİR SÖYLEM İÇERİSİNDE MİDİR?

Bu küresel sorunla uluslararası düzeyde mücadele etmek amacıyla bir araya gelen devletler 1992 yılında kabul ettikleri Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ile küresel iklim rejimini tesis etmişlerdir.

Ardından 1997 yılında kabul edilen Kyoto Protokolü ile Çerçeve Sözleşmedeki azaltım yükümlülükleri sayısallaştırılmıştır. 2015 yılında Paris'te düzenlenen 21. Taraflar Konferansı sonrası kabul edilen Paris İklim Anlaşması ile rejim günümüzde varlığını sürdürmektedir.

Uluslararası toplum insan kaynaklı küresel bir çevresel tehdit olan iklim değişikliğiyle 1992'den beri resmi biçimde mücadele etmekle beraber kurumsal olarak hak söylemine ancak 2010'lu yıllarda rastlanmaktadır. Hak söyleminin açıkça ve ilk defa 11 Aralık 2010 tarihinde kabul edilen ve COP16'nın bir çıktısı olan Cancun Anlaşması'nda yer aldığı görülmektedir.

Her ne kadar bu krizin yıkıcı sonuçlarına eşitsiz, hakkaniyetsiz ve adaletsiz biçimde katlanan savunmasız durumdaki küçük ada devletleri, kabul ettikleri Malé Deklarasyonu ile temel haklar bakımından ciddi ve acil bir tehdit niteliğindeki bu insan kaynaklı ekolojik krizle hak temelli mücadele için uluslararası topluma ortak süreç başlatılması çağrısında bulunmuş olsa da kurumsal açıdan bu çağrı küresel iklim rejiminde karşılığını ancak 2010 yılında ve sınırlı bir perspektifle bulmuştur.

Cancun Anlaşması iklimsel felaketler karşısında kırılgan olan dezavantajlı gruplara yönelen bir söylem içerirken aynı zamanda iklim değişikliğiyle mücadeleyi insan haklarına saygı yükümlülüğünün bir gereği olarak nitelendirmektedir.

Dezavantajlı kesimler açısından kadınlara, çocuklara, yerli halklara ve yerlerinden olanlara değinen Anlaşma metni, iklim değişikliğiyle mücadele sürecinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve kadınların etkin katılımının sağlanmasının önemine vurgu yapmış; iklim değişikliğinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini "tamamen hesaba katma" gereğini ifade etmiş; yerli halkların kadim bilgilerinin iklim değişikliğiyle mücadeledeki kilit rolüne vurgu yapmış; ve yerinden olma sürecine ilişkin anlama, koordinasyon ve işbirliğini iyileştirmeyi sağlayan önlemler alınmasını öngörmüştür. Somut ve bağlayıcı yükümlülüklerden ziyade savunmasız kesimlerin korunmasına yönelik ahlaki ödevleri hatırlatma işleviyle sınırlı kalan bu hak söylemi, Taraf Devletlerin iklim değişikliğiyle ilgili tüm faaliyetlerinde insan haklarına saygı duyacaklarını açıkça ifade etmesiyle devam etmiştir. [102]

2010 yılından Paris Anlaşması'na kadar ki dönemde insan haklarına yönelik sınırlı bakış açısı dolaylı biçimde devam etmiştir. Bu süreçte küresel iklim rejimi kurumsal

102 Cancun Anlaşması, Dec. 1/C.P.16, Giriş, Bölüm E; par. 7 ve 8; md. 14(f); p. 7, 72.

söyleminde iklim değişikliğinin etkileriyle mücadelede olumlu ve olumsuz etkilerin dikkate alınacağı konusundaki taahhütleri hatırlatmakla; [103] iklim değişikliğinin neden olduğu "kayıp ve zararlara" yönelik bir mekanizma oluşturulmasını önermekle; [104] cinsiyet eşitliği eksenli mücadele hedefini yinelemekle [105] yetinmiştir.

İklim rejiminin devamlılığını sağlayan ve 2020'den itibaren uygulamaya konulan Paris İklim Anlaşması, "İklim değişikliğinin insanlığın ortak bir kaygısı olduğunu kabul ederek, Tarafların iklim değişikliğine müdahale amaçlı eyleme geçtiklerinde insan hakları, sağlık hakkı, yerli halkların, yerel toplulukların, göçmenlerin, çocukların, engellilerin ve hassas durumdaki kişilerin hakları, kalkınma hakkı ve ayrıca cinsiyetler arası eşitlik, kadınların güçlendirilmesine ve kuşaklar arası adalet konularındaki yükümlülüklerine uygun hareket etmeli, bu hususlara saygılı olmalı ve onları geliştirmelidir" düzenlemesine yer vermiştir. [106]

"Saygı duyma" ifadesi, tarihsel sorumluluklara değinmeyen ve bu krizin asli aktörleri olan sermayenin faaliyetlerine karşı Taraf Devletlere koruma ödevi yüklemeyen sınırlı bir söylemdir. Halbuki hak temelli yaklaşım, devletlerin tüm kişiler için tüm insan haklarına saygı duymaları, onları korumaları, geliştirmeleri ve yerine getirmeleri bakımından olumlu adımlar atmalarını gerektirir.

Bu kapsamda Taraf Devletlerin insan haklarından yararlanmayı engelleyecek eylemlerden kaçınması yükümlülüğünü ifade eden haklara saygı duymanın ötesinde yükümlülükleri olduğu görülmektedir.

Bu açıdan Taraf Devletlerin:

-iklim değişikliğiyle mücadelede öngörülen hedef ve taahhütlerin iklim değişikliğine karşı savunmasız olan herkesin haklarını koruyacak biçimde belirlenmesi ve hatta özellikle devlet dışı aktörlerin temel hakları tehdit eden sera gazı emisyonlarına karşı sınırlandırıcı hedefler konması;

-öngörülebilir hak müdahalelerini önlemeleri veya bu müdahaleleri önlemek için mümkün olan azami kaynakların seferber edilmesi;

-temel haklara müdahale eden kirletici faaliyetlere yönelik etkili ve tam denetim mekanizmalarının işletilmesi ve ihlallerin cezalandırılması;

-ortaya çıkan kayıp ve zararları giderecek adil ve hakkaniyetli bir sorumluluk rejiminin tesis edilmesi;

-şeffaf, katılımcı ve hesap verebilir bir kamu yönetimi anlayışının iklim eylem ve politikalarına entegre edilmesi;

-iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum kapsamında yeni hak ihlallerine geçit verilmemesi örnek yükümlülükler olarak sayılabilir.

Dolayısıyla küresel iklim rejimi insan haklarını gerçekleştirme asli amacı doğrultusunda beliren bu gereklilikleri sağlamaktan uzak bir söylem içerisindedir.

103 Decision 2/CP.17, Outcome of the work of the Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention, FCCC/CP/2011/9/Add.1, 11 Kasım 2011, par. 90.
104 Decision 2/CP.20, Warsaw International Mechanism for Loss and Damage associated with Climate Change Impacts, FCCC/CP/2014/10/Add.2, 2 Şubat 2015, par. 2-3.
105 Decision18/CP.20, Lima work programme on gender, FCCC/CP/2014/10/Add.3, 2 Şubat 2015, par. 42-44.
106 Paris İklim Anlaşması, Giriş, par. 11.

“Saygı duyma” ifadesi, tarihsel sorumluluklara değinmeyen ve bu krizin asli aktörleri olan sermayenin faaliyetlerine karşı Taraf Devletlere koruma ödevi yüklemeyen sınırlı bir söylemdir. Halbuki hak temelli yaklaşım, devletlerin tüm kişiler için tüm insan haklarına saygı duymaları, onları korumaları, geliştirmeleri ve yerine getirmeleri bakımından olumlu adımlar atmalarını gerektirir.

13

KÜRESEL İKLİM REJİMİNİN ÖNGÖRDÜĞÜ SINIRLAMA VEYA AZALTMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ, HAK TEMELLİ YÖNETİM ANLAYIŞININ GEREKLERİNİ KARŞILAMAYA ELVERİŞLİ BİÇİMDE KURGULANMIŞ MIDIR?

1) Tehlikeli insan etkisini önlemek gibi varoluşsal önemdeki bu yükümlülük hukuki ve(ya) diplomatik müeyyidelerle desteklenmemiştir. Üstelik rejim emisyonların neden olduğu kayıp ve zararları giderecek bir mekanizmaya da sahip değildir. Böylelikle Taraf Devletler varoluşsal bir sorun karşısında hesap verebilirlikten uzak, sadece ahlaki bir ödevin muhatabı olarak konumlandırılmaktadır. [107]

Halbuki sözleşmesel bir yükümlülük karşısında "hukuk düzeninin pratik değeri, sorumluluk kurallarının etkililiğine ve kapsamına bağlıdır". [108]

2) Önemli ekonomik çıktıları olan bu yükümlülüğün maliyetini hafifletmek adına rejim, Taraf Devletlere çeşitli olanaklar sunmaktadır. Bu imkanların başında da tehlikeli insan müdahalesini önleme yükümlülüğünün uygulanması için yumuşak bir geçiş sürecinin tasarlanmış olduğu gerçeği gelmektedir.

Rejim, sera gazı salınımlarının sınırlandırılması veya azaltılması yükümlülüğünün ekosistemin iklim değişikliğine doğal bir şekilde uyum sağlamasına, gıda üretiminin zarar görmeyeceği ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir şekilde devamına izin verecek bir zaman dahilinde gerçekleştirilmesini öngörmüştür.[109]

Tehlikeli insan etkisini önlemenin derhal hayata geçirilecek bir yükümlülük olarak kurgulanmaması, Taraf Devletlere derhal eyleme geçme noktasında hukuki bir baskı yaratmamıştır. [110]

3) Ekonomik kaygıları önceleyen ve bu öncelik ışığında "etkin maliyet ve en az harcamayla" [111] gerekli özenin gösterilmesi ile sınırlı formüle edilen bu yükümlülük gereği alınacak önlemlerin haksız rekabete yol açmaması, uluslararası ticareti kısıtlamaması gerektiği de açıkça ortaya konmuştur. [112] Bir yandan piyasa temelli esneklik mekanizmaları (Emisyon Ticareti [113], Ortak Yürütme Mekanizması [114], Temiz Kalkınma Mekanizması [115]) ile taahhüt altına giren tarafların ekonomik yükleri hafifletilirken diğer yandan sosyal ve ekonomik kalkınma öncelikleri gerekçesiyle gelişmekte olan Taraf Devletlerde fosil kaynakların üretimine, kullanımına, tüketimine izin verilerek kirletici faaliyetlerin bu coğrafyalarda devamlılığı sağlanmıştır. [116]

4) Küresel iklim rejiminin "haklara saygı" ile sınırlı söylemi, iklim krizinin asli aktörleri olan çok uluslu şirketler başta olmak üzere sermayenin sürdürülemez emisyonlarına karşı Taraf Devletlerin koruma yükümlülüğüne yönelik zorlayıcı bir söylem, düzenleme içermemektedir. İklim politikalarına ilişkin karar alım

107 Seda Yurtcanlı Duymaz, İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel Zorunlu Göç, s. 188-189.

108 Gilles Cottereau, "Système juridique et notion de responsabilité", in La responsabilité dans le système international, SFDI (eds.), Pedone, Paris, 1991, s. 3.

109 BMİDÇS, md. 2.

110 Seda Yurtcanlı Duymaz, İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel Zorunlu Göç, s. 185 vd.

111 BMİDÇS, md. 3§2.

112 BMİDÇS, md. 3§5.

113 Azaltma yükümlülüğü altında olan gelişmiş taraf devletlerin kendi aralarında emisyonların alım-satımına izin veren bir mekanizmadır. Kyoto Protokolü, md. 17. Detaylı bilgi için bkz. Naci Tolga Saruç & Etem Karakaya, "Emisyon Ticareti ve Karbon Piyasası", in Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü, İklim Değişikliğinin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi, Etem Karakaya (ed.), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2008, ss. 197-224.

114 A Sera gazı emisyonunu sınırlandırma ve azaltma yükümlülüğüne sahip olan gelişmiş taraf devletlerin kendi aralarında projeler yaparak bu hedefe ulaşmalarını sağlayan proje temelli esneklik mekanizmasıdır. Kyoto Protokolü, md. 6. Detaylı bilgi için bkz. Etem Karakaya, "Proje Temelli Esneklik Mekanizmaları: Temiz Kalkınma ve Ortak Yürütme", in Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü, İklim Değişikliğinin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi, Etem Karakaya (ed.), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2008, ss. 169-196.

süreçlerine kirletici aktörlerin dahil edilmesi ve karar alım süreçlerindeki belirleyici rolleri nedeniyle koruma yükümlülüğünün önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

<table>
<tr><th>Tehlikeli insan etkisini önleme</th><th>Yükümlülüğün kapsamı</th><th>Handikap</th></tr>
<tr><td rowspan="2">Sera gazı emisyonlarını sınırlandırma veya azaltma yükümlülüğü</td><td>Ortak yükümlülük: BMİDÇS ve Kyoto Protokolü: Küresel düzeyde emisyon azaltım hedefi
Paris İklim Anlaşması: Küresel düzeyde sıcaklık artış hedefi</td><td rowspan="2">1)Hukuki ve(ya) diplomatik müeyyidelerden yoksun olarak sadece gerekli özen gösterme yükümlülüğü şeklinde kurgulanması

2)Küresel ısınmanın insani ve toplumsal sonuçlarından ziyade ekonomik önceliklerin belirleyici rolü

3)Giderici yaklaşımı destekleyen bir kayıp-zarar mekanizmasının olmayışı

4)İnsan haklarına saygı ile sınırlı bir hak söyleminin olması</td></tr>
<tr><td>Farklılaşmış yükümlülük: Sayısallaştırılmış emisyon azaltım taahhütleri</td></tr>
</table>

Sonuç olarak, küresel iklim rejiminin öngördüğü sınırlama veya azaltma yükümlülüğü hak temelli anlayışı karşılamaya elverişli biçimde kurgulanmamıştır.

14

KÜRESEL İKLİM REJİMİNİN ÖNGÖRDÜĞÜ UYUM SAĞLAMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ, HAK TEMELLİ YÖNETİM ANLAYIŞININ GEREKLERİNİ KARŞILAMAYA ELVERİŞLİ BİÇİMDE KURGULANMIŞ MIDIR?

İklim değişikliğinin ekosistemler, ekolojik denge, insan yaşamı, sağlığı, güvenliği, geçimi, yaşamsal çevresel koşullar, insan yerleşimleri ve fiziksel altyapılar üzerindeki yakın tehditleri bertaraf etme, riskleri önleme veya hafifletme noktasında Taraf Devletlerin "birincil sorumluluğu" söz konusudur.

İklim değişikliği ile insan hakları ilişkisini doğası gereği "öncelikli olarak" somutlaştıran [117] uyum yükümlülüğün kapsamı ülkelerin coğrafi özelliklerine, toplumlarının risk algısı ve afet bilincine, ekonomik ve teknolojik gelişmişlik düzeylerine, fiziksel altyapılarının kırılganlık derecesine ve farklılaşan ihtiyaçlarına göre değişkenlik göstermektedir.

Uyum kapasitesindeki[118] bu değişkenlik nedeniyle küresel iklim rejimi, yumuşak bir hukuk normu olarak uyum yükümlülüğünü düzenlemiştir. Diğer bir ifade ile rejim, somut bir hedef, yöntem, tedbir öngörmeden Taraf Devletlerin, önleyici uyum politikaları geliştirilmelerini öngörmektedir.

Ancak rejimin tesis edildiği 1992 yılından günümüze değin, yaşam alanlarındaki kırılganlıkların giderilemediği ve bu nedenle iklimsel felaketlerin ve bu afetlerden etkilenenlerin sayısında her sene ciddi artışlar yaşandığı görülmektedir. [119]

Bu durum uyum sağlama yükümlülüğünün ve bu kapsamda kabul edilen uyum politikalarının insan haklarını korumaya yeterli olmadığını, etkili mücadele tedbirlerini içermediğini bizlere göstermektedir.

İnsan hakları ile iklim değişikliği ilişkisini ortaya koyan uyum yükümlülüğünün hak temelli bir anlayışa bürünememesinin[120] nedeni, rejimin bu yükümlülük açısından da herhangi bir hukuki ve(ya) diplomatik öngörmemiş olmasıdır. Bu durum, insan haklarını koruma meselesinin iklim rejimindeki ikincilliğinin doğal bir göstergesidir.

Böylelikle Taraf Devletler, herhangi bir yaptırım gücüyle zorlanmadan, önlemeye ilişkin tedbirleri belirleme noktasında geniş bir takdir marjına sahip olmaktadır. Üstelik tarihsel ve güncel küresel sera gazı emisyonlarının kümülatif etkilerinin dünyada ne zaman, nerede, nasıl, hangi sıklık ve şiddette somutlaşacağı noktasındaki belirsizliklerin ve öngörülemezliklerin Taraf Devletlerin takdir payını arttırdığı da bir gerçektir.[121]

117 Stephen Humphreys, "Competing Claims: Human Rights And Climate Harms", s. 49; Margaux Hall & David Weiss, "Avoiding Adaptation Apartheid: Climate Change Adaptation and Human Rights Law", Yale Journal of International Law, Vol. 37, Issue 2, 2012, s. 344.

118 Tehlikeli insan etkisiyle mücadele yükümlülüğünü gerçekleştirebilme kabiliyeti uyum kapasitesi olarak ifade edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Rana İzci, "İklim değişikliği ve uyum sorunu", s. 93.

119 Sayılar veriler ve istatistiki karşılaştırmalar için bkz. Uluslararası Acil Durum Veritabanı (kısaca EM-DAT) verileri; Birleşmiş Milletler Uluslararası Afet Risk Azaltma Merkezi (kısaca UNISDR) ve Afetlerin Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi'nin (kısaca CRED) her sene ortaklaşa yayınladıkları afet analizlerine ilişkin Review of Disaster Events yayınları.

120 Daniel A. Farber, "Climate Change and Disaster Law", in The Oxford Handbook of International Climate Change Law, Kevin R. Gray, Richard Tarasofsky, Cinnamon Carlarne (eds.), 2016, s. 593; James R. May & Erin Daly, Dünyada Çevresel Anayasacılık, Tolga Şirin & N. Umut Orcan (çev.), Ekoloji Kolektifi, Ankara, 2018, s. 32 vd.

121 John Knox, Human Rights Principles and Climate Change", in Oxford Handbook of International Climate Change Law, Kevin R. Gray, Richard Tarasofsky, Cinnamon Carlarne (eds.), 2016, s. 222; Dinah Shelton, "Equitable utilization of the atmosphere: a rights-based approach to climate change?", s. 92.

Tehlikeli insan etkisiyle mücadele	Yükümlülüğün kapsamı	Handikap
Uyum sağlama yükümlülüğü	İklimsel felaketlerin yıkıcı etkilerine karşı şeffaf, katılımcı ve toplumsal cinsiyete dayalı bir mücadelenin içselleştirilmesi	1)Uyum sağlama yükümlülüğünün hukuki ve(ya) diplomatik müeyyidelerden yoksun şekilde kurgulanması 2)Takdir marjının genişliği

Sonuç olarak, küresel iklim rejiminin öngördüğü uyum sağlama yükümlülüğü hak temelli anlayışı karşılamaya elverişli biçimde kurgulanmamıştır.

15

KÜRESEL İKLİM REJİMİNİN ÖNGÖRDÜĞÜ USULE İLİŞKİN YÜKÜMLÜLÜKLER HAK TEMELLİ YÖNETİM ANLAYIŞININ GEREKLERİNİ KARŞILAMAYA ELVERİŞLİ BİÇİMDE KURGULANMIŞ MIDIR?

Çevreye ilişkin usule ilişkin yükümlülükler, tıpkı haklar gibi birbirinin ardıl üç temel sütundan oluşmaktadır. Bu kapsamda devletin bilgilendirme, karar alım süreçlerine anlamlı katılımı sağlamaya yönelik yöntemler, araçlar ve kurallar öngörme ve bu süreçleri etkili yargısal ve(ya) idari başvuru mekanizmalarıyla desteklemeleri gerekmektedir.

Ancak küresel iklim rejiminin öngördüğü usule ilişkin yükümlülüklerin, önemli sınırlar-eksiklikler barındırdığı görülmektedir.

1)İklim değişikliği ve etkileriyle mücadelede (ilgili) herkesin karşı karşıya olduğu tehlike ve riskler konusunda bilgi sahibi olması ve dezavantajlı kesimler dahil (ilgili) herkesin karar alım süreçlerinin aktif aktörleri haline getirilmesi hususunda rejimin ortaya koyduğu ödevler, hukuki bir yaptırımdan yoksundur.

Bu nedenle söz konusu yükümlülük düzenlemeleri yönetimsel hedef söylemi ile sınırlı kalmıştır. Diğer bir ifade ile küresel iklim rejiminin şeffaflık ve katılımcılık hususundaki düzenlemeleri temenniden, ahlaki bir ödevin hatırlatılmasından öteye gidememektedir. Halbuki insan haklarına dayanan bir mücadele ve çözümün, sürece dahil olmayı sağlaması, fiilen katılımı ve eşitliği artırması beklenmektedir.

Öte yandan küresel iklim rejiminin gelişim seyrine baktığımızda da, usuli güvenceleri ifade eden kriterler olan eşitlikçiliğin, katılımcılığın ve kapsayıcılığın rejimin kendi nihai karar süreçlerinde içselleştirilmediğine ve bu nedenle iklim eşitsizliği ve adaletsizliği tartışmalarının yapıldığına şahit olmaktayız.

2)Ahlaki bir ödev söyleminin ötesine geçmeme durumunun bir diğer sonucu da bilhassa kadınların, yerli halkların ve yerlerinden olanların katılım yelpazesinde özel bir öneme sahip oldukları ve aktif statülerinin tesis edilmesi gerektiği söyleminin de öneri olmanın ötesine geçemeyişidir. Nitekim ulusal mücadele süreçlerine baktığımızda, katılım yelpazesinin genişletilmesi bir yana var olan katılım mekanizmalarının giderek dar uygulandığı örneklere rastlamaktayız. [122]

3)Çevresel meselelerde bilginin talep halinde paylaşılmasının ötesinde, talep olmaksızın kamusallaştırılması, içinde bulunduğumuz risk toplumu çağında[123] özel bir öneme sahiptir.
İnsanlığın devamlılığını tehlikeye atan böylesine büyük bir kriz karşısında sadece “bilgiye erişim” kavramının kullanılması, Taraf Devletler açısından sınırlı bir yükümlülük kapsamı ortaya koymaktadır.

Her ne kadar yukarıda, düzenlemelerin bütününe baktığımızda bilgilenme hakkı

122 Vandana Shiva, Petrol Değil Toprak İklim Krizi Döneminde Çevresel Adalet, (çev. Özge Olcay), Sinek Sekiz, 2. baskı İstanbul, 2014.

123 Ulrich Beck, Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru, Bülent Doğan & Kazım Özdoğan (çev.), İthaki, 2. baskı, 2014, İstanbul.

ve bilgilendirme yükümlülüğünü doğası gereği kapsadığı yorumunu yapmış olsak da, en doğru çözüm, soru işaretlerine ve tartışmalara izin vermeyecek şekilde "bilgiye erişim" kavramının "bilgiyi alma"yı da kapsayacak şekilde yeniden formüle edilmesi olacaktır.

Bilgilenme konusunda kavramsal sınırın dışında rejim "iklim değişikliğine ilişkin bilginin" tanımını yapmamış, yükümlülüğün kapsamına ve sınırlarına ilişkin detaylı bir düzenleme öngörmemiştir. Bu durum iklim değişikliğine ilişkin bilgilenme hakkının gereklerini yerine getirme noktasında Taraf Devletlere geniş takdir marjı sunmaktadır.

4)Usule ilişkin yükümlülüklerin etkililiği ve tam anlamıyla gerçekleşebilmesi üç usuli hakkın birbirini tamamlayacak şekilde kabul edilmesiyle mümkündür.

Ancak küresel iklim rejimi bilgiye erişim ve katılım aşamalarını destekleyen şekilde etkili başvuruya yönelik herhangi bir yükümlülük öngörmemiştir. Halbuki bilgilenme ve katılım haklarına engel olan eylem ve işlemlere yahut ihmallere karşı idari ve(ya) adli bir makama başvuru yolunun öngörülmesi kritik önemde olup usule ilişkin hakların da güvencesini teşkil etmektedir.

Önleme ve mücadele süreci	Yükümlülüğün kapsamı	Handikap
Usule ilişkin yükümlülükler	İklimsel felaketlerin yıkıcı etkilerine karşı şeffaf, katılımcı ve toplumsal cinsiyete dayalı bir mücadelenin içselleştirilmesi	1) Usule ilişkin yükümlülüklerin hukuki ve(ya) diplomatik müeyyidelerden yoksun şekilde kurgulanması 2)Dezavantajlı kesimlere yönelik pozitif ayrımcılığın söylemle sınırlı bir hedef olarak kalması. 3)Bilgilendirme yükümlülüğüne ilişkin ayrıntılı ve geniş bir düzenlemenin öngörülmemesi 4) Etkili başvuruya yönelik bir yükümlülüğün öngörülmemesi

Sonuç olarak, küresel iklim rejiminin öngördüğü usule ilişkin yükümlülükler hak temelli anlayışı tam anlamıyla karşılamaya elverişli biçimde kurgulanmamıştır.

16

KÜRESEL İKLİM REJİMİNDE HAK SÖYLEMİ NEDEN SINIRLI KALMAKTADIR?

Tarihsel emisyonları ile bugün yaşanan iklim krizinin asli sorumluları, küresel iklim siyasetine ve rejimine yön verebilme kabiliyetine sahip olan gelişmiş devletlerdir.

Dolayısıyla yukarıda detaylıca ifade edilen coğrafi eşitsizlik hali yönetsel boyutta yeni bir eşitsizlik durumunu doğururken, [124] aynı zamanda iklimsel felaketlerin insan hakları perspektifiyle ele alınmaması yönündeki lobiyi güçlendirmektedir. [125]

İklim eşitsizliğinin küresel iklim rejimine yön verme kabiliyetindeki belirleyiciliğine paralel olarak küresel iklim rejiminin "devlet temelli" yaklaşımı benimsemesi, [126] kurumsal olarak insan hakları söyleminin içselleştirilememesinde ve insan haklarının korunmasının iklim hukukunun ikincil meselesi olarak konumlanmasında önemli bir neden olmuştur. [127]

Krizin ve yıkımın asli sorumluları, küresel ısınmanın insani ve toplumsal sonuçlarından ziyade ekonomik sonuçlarına odaklanma yönündeki çabasında bugüne kadar başarılı sonuçlar almıştır.

Öte yandan çevrenin korunması – ekonomik kalkınma ikileminde [128] kalan "mağdur" devletler ise, ekonomik kaygılar öncelikli iklim politikalarına ciddi eleştirel bir duruş sergilememekte, hatta bu krizle mücadelenin kendi gelişimlerinin önüne engel oluşturmaması noktasında bir pozisyon almaktadırlar.

124 J. Timmons Roberts & Bradley C. Parks, A Climate of Injustice: Global Inequality, North–South Politics, and Climate Policy, The MIT Press, Cambridge, 2007, s. 14, 18.

125 Jane McAdam & Marc Limon, Human Rights, Climate Change and Cross-Border Displacement: The Rôle of International Human Rights Community in Contributing to Effective and Just Solutions, Universal Rights Group Policy Report, 2015, s. 8.

126 Philippe Cullet, "Human Rights and Climate Change - Broadening the Right to Environment", in The Oxford Handbook of International Climate Change Law, Kevin R. Gray, Richard Tarasofsky, Cinnamon Carlarne (eds.), Oxford University Press, Oxford, 2016, s. 496.

127 Simon Caney, "Climate change, human rights and moral thresholds", s. 86; Marc Limon, "Human rights and Climate Change: Constructing Case for a Political Action", Havard Environmental Law Review, vol. 33, 2009, ss. 450-463.

128 Jane McAdam & Marc Limon, Human Rights, Climate Change and Cross-Border Displacement: The Rôle of International Human Rights Community in Contributing to Effective and Just Solutions, Universal Rights Group Policy Report, 2015, s. 8.

129 Alan Boyle, "Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment", Fordham Environmental Law Review, Vol XVIII, 2007, s. 493 vd.

17

İKLİM DAVALARI [129]: İKLİM ADALETİ TARTIŞMALARINDA YENİ BİR DÖNEM Mİ?

"Şimdiki kuşağın geleceği" olan çocuklar ve gençler ile çevreci sivil toplum örgütlerinin, bulundukları devletlerin iklim değişikliğine ilişkin hükümet politikalarına karşı kamu davaları açma eğilimi giderek yaygınlaşmaktadır.

İklim kamu davaları, modern toplum anlayışının kapitalist piyasa mantığına sıkışması nedeniyle çevresel gerekliliklere duyarlı yeni bir düzenin inşası noktasında tabandan gelen toplumsal mücadelenin bir tezahürüdür.

Söz konusu iklim kamu davaları hukuki bir iklim politikası ve mevzuatının nasıl olması gerektiği (Urgenda [130] ve Backsen [131] kararları) ve iklim değişikliğine ilişkin mevcut kamu politikaları ve mevzuatının hukukiliği (Yüzyılın Davası [132] kararı) tartışmalarını gündeme getirmektedir. Bu kapsamda toplumların söz konusu davalardan beklentileri, üstün kamu yararı analizi çerçevesinde, yargı makamlarının kamu ve özel sektörü mevcut kalkınma anlayışlarında radikal rota değişikliği yapmaya zorlamasıdır. [133]

Yargı makamına biçilen bu önemli rol, erkler ayrılığı ve yerindelik denetimi tartışmaları ekseninde eleştirileri gün yüzüne çıkarma potansiyeline sahiptir. Ancak unutulmamalıdır ki çevre davaları söz konusu olduğunda hukukilik denetiminin hukuka uygunluk denetimi ile doğası gereği örtüşmektedir. [134]

Nitekim Lahey Mahkemesi, hukuki bir iklim politikasının çerçevesini ortaya koyan bir karar, siyasi sonuçlar doğursa bile, vatandaşların temel hak ve özgürlükleri ile doğrudan ilgili olduğu için, yetkili otoritenin eylemlerini değerlendirmek erkler ayrılığı ilkesine aykırılık oluşturmaz diyerek bu durumu açıkça vurgulamıştır.

İklim kamu davalarına baktığımızda ilk olarak ifade edilmesi gereken husus, iklim değişikliği ve etkilerinin antroposentrik bir krizi ifade ettiğinin yargı makamlarınca da kabul edilmesidir. Bu gelişme, IPCC'nin raporlarında henüz %100 kesinlikle ifade edilmeyen ve buradan güç alan iklim inkarcıları açısından önemli bir kırılma noktası olarak okunabilir.

İkinci olarak, iklim kamu davaları çevre alanında dayanışma anlayışının ve örgütlü mücadelenin önemini ortaya

130 Lahey Bölge Mahkemesi, Urgenda Derneği ve diğerleri c. Hollanda Hükümeti, n° C/09/456689/HA ZA 13-1396, 24 Haziran 2015. Karar Lahey Bölge İstinaf Mahkemesi tarafından da onanmıştır. Lahey İstinaf Mahkemesi, Hollanda Hükümeti c. Urgenda Derneği, n° 200.178.245/01, 9 Ekim 2018. Detaylı bilgi için bkz. Axel Gosseries, Refia Kadayıfçı, Serde Atalay, Urgenda İklim Değişikliği Davası, Ekoloji Kolektifi, Ankara, 2019.

131 VerfG, Order of the First Senate of 24 March 2021 - 1 BvR 2656/18 -, paras. 1-270. (Erişim için bkz. http://www.bverfg.de/e/rs20210324_1bvr265618en.html.)

132 Christel Cournil & Marine Fleury, "De « l'Affaire du siècle » au « casse du siècle » ? Quand le climat pénètre avec fracas le droit de la responsabilité administrative", La Revue des droits de l'homme, Actualités Droits-Libertés, 9 Mart 2021. (Erişim için bkz. http://journals.openedition.org/revdh/11141 ; DOI: https://doi.org/104000/revdh. 11141.)

133 Christel Cournil, "Introduction", in Les grands affaires climatiques, Christel Cournil (ed.), UMR Droits International, Comparé et Européen (DICE), 2020, s. 38.

134 Ali Ülkü Azrak, "İdari yargı denetiminin sınırı olarak idarenin takdir yetkisi", İstanbul Üniversitesi İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, sayı 1-3 , Aralık 1985, s. 27; İbrahim Ö. Kaboğlu, "Çevre Hakkı Üzerine (Bir Danıştay Kararının Düşündürdükleri)", İnsan Hakları Yıllığı, Cilt: 10- 11, 1988-1989, s. 135.

çıkartmaktadır. Urgenda kararında ilk derece mahkemesi hem yerel hem uluslararası boyutu olan bir çevre sorunu karşısında başvurucu çevreci STK'nın bir insan hakkı ihlali mağduru olmasa bile, kuruluş amacı doğası gereği ulusal sınırları aşan kolektif bir çıkarı korumak olduğu için, küresel bir konu olsa da kolektifin menfaati adına çevreci sivil toplum örgütlerinin mahkemeye başvuru için yeterli menfaate sahip olduğuna hükmetmesi, kolektif adına girişilen çevre mücadeleler bakımından önemli bir kazanımdır. İklim kamu davalarının ortaya çıkardığı bir diğer kazanım "gelecek kuşağın menfaati" olgusunun yargısal bağlamda giderek güçlenen bir korumadan faydalanmasıdır.

Dayanışma hakları ekseninde özellikle gündeme gelen ve çevre hakkının da "müstakbel alacaklıları" olan gelecek kuşak olgusu mahkemelerce giderek genişleyen bir anlamda kullanılmaktadır.

Nitekim Urgenda ve Yüzyılın Davası kararlarında mahkemeler gelecek kuşak olgusunu bugünkü kuşağın geleceği olan çocuklar ve gençlerle sınırlı bir perspektifte yorumlamakla birlikte Backsen kararında Alman Federal Anayasa Mahkemesi, Federal İklim Değişikliği Yasası'nın gelecek nesilleri şimdiden orantısız bir yükün altına soktuğu ve nesiller arası adaletsizliğe neden olduğu uyarısını açıkça yapmıştır.

Bu uyarı temel hak ve özgürlüklerin asli muhatapları olan devletlerin iklim değişikliğiyle mücadele etme yükümlülüklerinin kapsamını genişleten önemli bir yorumdur.

Bu davaların ortaya çıkardığı bir diğer önemli sonuç, Paris İklim Anlaşması'nın ulusal hukuklardaki etkisi üzerinedir. Nitekim mahkemeler, ulusal iklim politikalarının ve mevzuatının yasallığı tartışmasını yürütürken davalı kamu otoritelerinin Paris Anlaşması ile ortaya konan mücadele hedefine ve bu hedef doğrultusunda üstlenilen taahhütlere ne kadar uygun davrandığı analizine yer vermektedir. Bu kapsamda mahkemelerin karar verme noktasında son dönemde Paris Anlaşmasını önemli bir referans kaynağı olarak kabul ettikleri görülmektedir. Bu gelişme uluslararası çevre hukukunun etkililiği tartışmaları bakımından da önemli bir gelişme olarak okunmalıdır.

Hukuki bir iklim politikası ve mevzuatı nasıl olmalı sorusunun cevabını vermeye çalışan Urgenda ve Backsen kararlarında mahkemeler iklim krizinin gerçekliği üzerinde durarak insanlık ve çevre için ciddi, öngörülebilir ve belirli olumsuz etkiler barındırdığının bilindiğini, dolayısıyla Taraf Devletlerin azaltım ve sınırlama taahhütleri bağlamında, iklim krizinde sorumluluğun tesisini güçleştiren klasik nedensellik bağı anlayışına sığınamayacaklarını ifade etmiştir.

Bu kapsamda gerek Paris İklim Anlaşması'nın ortaya koyduğu küresel sıcaklık artışını mümkün olduğunca 1.5 derece seviyelerinde tutma hedefi gerekse ilgili devletlerin küresel iklim kriziyle mücadele noktasında kendilerinin belirlediği hedefler doğrultusunda siyasi otoritelerin daha kararlı, gerçekçi, etkili, somut, hızlı ve sert önlemler alma yükümlülüğü altında olduğu kabul edilmiştir.

Ayrıca bu yükümlülük ekseninde ulusal iklim politikalarının ve mevzuatının oluşturulması-revize edilmesi gerekliliği ortaya konmuştur. Öte yandan Urgenda kararında mahkeme emisyonları azaltan ve sınırlandıran uygulamaların ekonomik olarak daha avantajlı olduğuna hükmederek, iklim değişikliğiyle mücadelede gerekli ve uygun önlemlerin alınmasında devletlere tanınan geniş takdir payını haklar lehine sınırlandıran önemli bir yorumda bulunmuştur. Kararlı bir azaltım hedefi belirlememeyi hukuka aykırı bulan Urgenda kararı sonrası Hollanda Hükümeti, Urgenda başvurusunda bulunanlar dahil olmak üzere 800'ü aşkın sivil toplum örgütünün işbirliğiyle, Nisan 2020'de 52 çözümden oluşan yeni bir İklim Planı kabul etti. [135]

Plan'da kömürle çalışan enerji santrallerinin tamamen kapatılması, beton kullanımının azaltılması için sübvansiyonlar verilmesi, kentlerde yeşil alanların artırılmasının desteklenmesi, büyükbaş hayvancılık faaliyetlerinin azaltılması, kirletici sanayinin temiz alternatif süreçlere yönelmesi öngörülmüştür.

31 Aralık 2022 tarihine kadar 2030 sonrası emisyon salınımının kısıtlanması hedeflerinin nesiller arası adalet ve hakkaniyet ilkelerine uygun şekilde belirlemesi gerektiğini belirten Backsen kararı sonrası ise Almanya hükümeti Federal İklim Değişikliği Yasası'nın revize edilerek daha ileri hedefler (karbon salınımını 2030 yılına kadar %65 oranında azaltma ve 2045 yılında sıfıra indirme) doğrultusunda güncelleneceğini kamuoyuna duyurmuştur.

Fransa'da görülen Yüzyılın Davası ise meseleyi ulusal düzeyde bir ekolojik zarar olarak tanımlaması ve bunda idarenin kusur sorumluluğu olduğunu kabul etmesi [136] nedeniyle iklim mücadelesindeki kazanımları bir adım daha ileri taşımıştır.

Bu adımın atılabilmesinde Fransız ulusal hukukunun iklim değişikliğiyle mücadele etme zorunluluğu getiren anayasal, yasal ve idari düzenlemelere sahip olmasının etkisinin belirleyiciliği hatırlatılmalıdır. [137]

Nitekim mahkeme Fransız Hükümetini küresel ısınmayla mücadeleye yönelik belirlediği hedeflere rağmen "iklim eylemsizliği" nedeniyle ortaya çıkan ekolojik zararlardan dolayı kusurlu bulmuştur.

Mahkeme iklim değişikliğinin birden fazla sorumluluk düzeyini barındırdığını (tarihsel ve güncel emisyonlar + çok aktörlü fail kümesi) ve zararlı etkilerinin tam anlamıyla ispatının zorluğunu (nedensellik zinciri uzun ve karmaşık olduğu için kanıtı zor) kabul etmiş ve fakat bu zorlukların devlete önleme kapasitesi ve yeteneği kapsamında düşen özen sorumluluğunu ekarte edemeyeceğini belirtmiştir.

Sınırları aşan bir ekolojik krizde Fransız hükümetinin tek başına tüm çevresel zararı onarmakla sorumlu tutulamayacağını, tüm ülkelerin ulusal çevresel bozulma tehditlerine karşı üzerlerine düşeni yapması gerektiği hatırlatılmıştır.

135 https://www.urgenda.nl/en/themas/climate-case/dutch-implementation-plan/

136 Fransız Medeni Kanununda yer alan ekolojik zarar olgusu doğrudan idari sorumluluk hukukuna dahil edilmiştir. Fransız Medeni Kanunu'na göre ekolojik zarar ekosistemlerin unsurlarında veya işlevlerinde ortaya çıkan önemli bozulmaları veya insanların çevreden elde ettikleri kolektif faydalarda meydana gelen önemli bozulmaları ifade etmektedir

137 Örneğin Fransız Anayasası'nın asli bir unsuru oran Çevre Şartı, çevre hukukunun önleme ilkesini anayasal bir ilke haline getirmektedir. Fransa'nın küresel iklim rejimi çerçevesinde üstlendiği taahhütler; AB üyesi olarak içselleştirdiği iklim düzenlemeleri; iklim kriziyle mücadeleyi acil ve öncelikli bir mesele olarak tanımlayan ve bu kapsamda enerji politikalarının icrasını öngören enerji kanunu olmak üzere çeşitli yasal düzenlemeler sayılabilir.

AİHM'ne yapılan başvuruların nihai amacı, ulusal düzeylerde iklim değişikliği ve etkileriyle mücadeleyi acil bir mesele olarak görmeyen kamu yönetimi anlayışını yeniden yapılandırmak ve iklim değişikliğine karşı mücadelede ulusal kamu politikalarının temelden dönüştürmektir.

18

İNSAN HAKLARI DAVALARI: AİHM ÖNÜNDEKİ "İKLİM KRİZİ" BAŞVURULARI BİR DÖNÜM NOKTASI OLABİLİR Mİ?

Duarte Agostinho ve diğerleri/Portekiz ve diğerleri, Başvuru No. 39371/20, 13 Kasım 2020 => Başvuru Portekiz'de 2017 yılından beri sistematik artış gösteren ve son yıllarda yapılan çalışmalarda küresel ısınmanın bir sonucu olarak ifade edilen vahşi orman yangınları ile sistematikleşme eğilimindeki kuraklık krizlerini konu edinmektedir.

Bu bağlamda Avrupa Konseyine taraf 33 ülkeye tehlikeli sera gazı salınımları nedeniyle 2, 8 ve 14. maddelerin ihlali gerekçesiyle dava açılmıştır. AİHM başvuruyu "öncelikli mesele" olarak kabul edip davalı devletlere komünike etmiştir. (8-21 yaş aralığı) Senior Women for Climate Protection Switzerland ve diğerleri/İsviçre: Başvuru İsviçreli yaşlı kadınların iklim değişikliğinin tetiklediği sıcak hava dalgalarının yaşama ve sağlık hakları bakımından ciddi tehdit olmasına rağmen İsviçre hükümetinin gerekli mücadeleyi göstermemesi, Paris Anlaşması'nda belirlenen küresel sıcaklık artış hedefine gerçekleştirmekten uzak politikalar yürütmesi nedeniyle Sözleşme'nin 2 ve 8. maddelerini ihlal ettiği iddiasına dayanmaktadır.

Mahkeme başvuruyu "öncelikli mesele" olarak kabul etmiştir. Duarte Agostinho ve diğerleri başvurusunda AİHM devletlere üç soru sormuştur:

-Başvurucular Sözleşme kapsamında davalı devletlerin yetki alanlarına girmekteler midir?
-Cevap evet ise başvurucular güncel veya potansiyel mağdur sayılırlar mı?
-Cevap evet ise, davalı devletlerin eylemleri ya da eylemsizlikleri nedeniyle, AİHS'nin 2, 3 ve 8. maddeleri ile Ek Protokol madde 1'in ihlal edilmekte midir?

AİHM'ne yapılan başvuruların nihai amacı, ulusal düzeylerde iklim değişikliği ve etkileriyle mücadeleyi acil bir mesele olarak görmeyen kamu yönetimi anlayışını yeniden yapılandırmak ve iklim değişikliğine karşı mücadelede ulusal kamu politikalarının temelden dönüştürmektir. [138]

Bu kapsamda Mahkeme'nin gelen başvuruları "öncelikli mesele" olarak kabul edip ilgili devletlere komünike etmesi, uluslararası kamuoyunda da bir heyecan yaratmıştır. Yapılan başvuruların "öncelikli mesele" olarak nitelendirilmesi, Mahkeme'nin iklim değişikliği sorununa duyarsız olmadığını, meselenin önemli olduğu konusundaki farkındalığını ortaya koymaktadır. Başvurunun komünike edilmesi ise, her şeyden evvel Mahkeme'nin iklim kriz olgusunun, Paris İklim Anlaşması'nın ulusal düzeylerde gündem olması noktasında bir iradesi olduğunu göstermektedir. Bu irade karşısında ilgili anlaşmanın tarafı olunmadığı gerekçesinin önünü alabilmek adına AİHM, Paris Anlaşması'nın

138 Christel Cournil & Marine Fleury, "De « l'Affaire du siècle » au « casse du siècle » ? Quand le climat pénètre avec fracas le droit de la responsabilité administrative", La Revue des droits de l'homme , Actualités Droits-Libertés, 2021, s. 1.

onaylanması veya imzalanması vurgusunu yapmıştır. Böylelikle Türkiye'nin Paris Anlaşmasına taraf olmadığı yönündeki olası iddiasını kabul etmeyebileceğinin sinyalini de vermiştir.

İklimle mücadele bağlamında yorumlanabilecek tüm bu olumlu adımlara rağmen, AİHM'nin başvuruları kabul edilemez bulma ihtimalinin oldukça yüksek olduğunun da altı çizilmelidir. [139]

Bu ihtimal AİHS'nin ve insan haklarına ilişkin genel koruma anlayışının doğasındaki sınırlarından kaynaklanmaktadır.

139 UNESCO'nun Dünya Mirasına ilişkin 10 kriterlerinden Dünya'da 9'unu karşılayan tek yer olan tarihsel - kültürel ve ekolojik anlamda çok büyük bir öneme sahip Hasankeyf Antik Kentinin korunmasına yönelik yapılan ve Türkiye'ye komünike edilen başvuruda kabul edilemezlik kararı vermiştir. Mahkeme'nin Hasankeyf başvurusundaki bu tutumunu iklim başvuruları karşısında da sergileyeceği kanısındayız.

19

EMİSYON AZALTIM YÜKÜMLÜLÜĞÜ EKSENİNDE TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KORUNMASINA İLİŞKİN AİHS'NİN VE GENEL KORUMA REJİMLERİNİN SINIRLARI NELERDİR?

AİHS çevrenin korunmasına yönelik bir düzenleme içermemektedir. Buna rağmen Mahkeme, toplumsal gelişmelere, değişimlere ve ihtiyaçlara paralel biçimde geliştirdiği dinamik ve amaçsal yorum metoduyla çevrenin korunması yönünde önemli kararlar vermiştir. [140]
Bu kapsamda çevre kimi zaman korunması gereken genel bir menfaat olarak nitelendirilmiş, bazen Sözleşme'de öngörülen hak ve özgürlüklerin gerçekleşme koşulu olarak somutlaşmış ve bunu destekleyecek şekilde bireylere çeşitli usule ilişkin güvenceler tanımıştır. Ancak bu koruma sınırsız değildir.

Bilhassa içinde bulunduğumuz risk toplumu çağında, ihtiyat ilkesinin gündeme gelebileceği durumlarda Mahkeme potansiyel mağdur kümesinin genişliği ve bilimsel belirsizlik gerekçeleriyle çevrenin korunmasından yana tavır almak yerine tarafsız kalma yolunu tercih edebilmektedir. [141]

AİHM'e yapılan iklim krizi başvurularında başvurucular açısından gündeme gelebilecek en büyük engel, mağdur olma koşulunun sağlanması noktasında karşımıza çıkacaktır. "Çevre konusunda AİHM'ye yapılan başvurularda Mahkeme'nin genel tutumu "bireysel bir hakkın doğrudan etkilendiği veya ciddi ve yakın bir tehlike altında olduğu durumlarda başvuruyu esastan inceleme yönündedir." [142]

İklim değişikliği gibi insanlığın tarihsel ve güncel emisyonlarının kümülatif etkisiyle ortaya çıkan, etki ve sonuçlarını farklı zamanlarda ve yerlerde gösteren bir küresel ekolojik kriz karşısında fiil/ihmal – zarar – mağdur arasındaki nedensellik bağını net bir şekilde kurmak mümkün olamamaktadır.

Diğer bir ifade ile, hangi devletin hangi faaliyetinden ötürü hangi felaketin ortaya çıktığı net bir şekilde ortaya konamamaktadır. Komünike edilen Duarte Agostinho ve diğerleri başvurusunu bu bağlamda ele aldığımızda, Portekiz'de çıkan ve şiddeti her geçen sene artan orman yangınlarının iklim değişikliği ile doğrudan ilgisi net bir şekilde ortaya henüz konamadığı gibi, doğrudan ilgisi olsa bile bu yangınların hangi devletin sınırları içerisinde gerçekleştirilen kirletici faaliyetlerden, işlemlerden, ihmallerden kaynaklandığını da tespit edebilmek mümkün değildir.

Bu belirsizlik nedeniyle söz konusu 33 devletin Paris İklim Anlaşması'nın gerekleriyle uyuşmayan tutum ve davranışlarının başvurucu Portekizli çocuk ve gençlerin hak ve özgürlükleri üzerinde doğrudan ve ölçülebilir bir müdahale teşkil ettiğini ifade edebilmek pek mümkün gözükmemektedir.

140 AİHM'nin çevrenin korunmasındaki rolüne ilişkin detaylı inceleme için bkz. Erkan Duymaz, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No:47. (Ekim 2012). ss.121-160.

141 Baz istasyonları ekseninde yapılan başvurunun açıkça dayanaktan yoksun bulunarak kabul edilemez bulunması buna örnektir. AİHM, Luginbühl/İsviçre, n° 42756/02, 17.01.2006.

142 Erkan Duymaz, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı", s. 145.

Bu nedenle söz konusu başvuru, komünike edilmiş ve öncelikli mesele olarak nitelendirilmiş olsa bile, Mahkemece kabul edilemez ilan edilme olasılığını barındırmaktadır.

Emisyon azaltım yükümlülüğü bağlamında karşımıza çıkan bir diğer sınır, AİHS'nin de bir parçası olduğu genel koruma rejiminin önleyicilikten ziyade giderici bir karaktere sahip olmasıdır. Bu durum, tehlikeli insan etkisini önleme ve günümüz koşullarında "acilen harekete geçme" [143] yükümlülüğünü insan hakları mahkemelerinde derhal ileri sürülebilir olmaktan çıkartmaktadır. [144]

AİHS mekanizmasının insan haklarının korunmasındaki rolü önemli olmakla birlikte, çevresel meselelerde ve konumuz özelinde iklim değişikliğiyle mücadelede siyasi iradenin asli belirleyici rolü ve önemi göz ardı edilmemelidir. [145]
Bu noktada AİHM'nin başvuruyu komünike etmesi, siyasi otoritelerin iklim değişikliğiyle hak temelli mücadeledeki pozisyonlarını bizlere gösterecek olması bakımından önemlidir.

143 IPCC, 1.5 Derece Raporu, 2018.

144 James R. May & Erin Daly, Dünyada Çevresel Anayasacılık, s. 28-29; Seda Yurtcanlı Duymaz, İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel Zorunlu Göç, s. 184-185. Böylelikle küresel

145 Bkz. AİHM, Taşkın ve diğerleri/Türkiye, n° 46117/99, 10.11.2004; AİHM, Okyay ve diğerleri/Türkiye, n° 36220/97, 12.07.2005.

20

UYUM YÜKÜMLÜLÜĞÜ EKSENİNDE TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KORUNMASINA İLİŞKİN AİHS'NİN VE GENEL KORUMA REJİMLERİNİN SINIRLARI NELERDİR?

İklim değişikliğinin yıkıcı sonuçları temel haklara doğrudan etki ettiği için, özellikle uyum sağlama yükümlülüğünün somutlaşmasında insan haklarını koruma mekanizmalarının katkıları birincil derecede belirleyicidir. Nitekim AİHM, insandan kaynaklanan bir çevresel felaket olarak nitelendirdiği çöplükte metan gazı patlaması olayını ele aldığı Öneryıldız [146], toprak kayması, sel ve taşkın gibi doğa kaynaklı afetleri konu aldığı Budayeva ve diğerleri [147] ile Kolyadenko ve diğerleri [148] kararları yaşama hakkı ekseninde devletlerin önleme yükümlülükleri olduğuna hükmetmiştir. [149]

Mahkeme önleme yükümlülüğünü her somut vakada, tahdidi olmayacak biçimde somutlaştırmaktadır. Bu kapsamda zamanında, uygun araç ve yöntemlerle tehlike ve risk değerlendirmelerinin yapılması,[150] arazi ve imar planlarının riskleri gözeterek hazırlanması,[151] yaşamı tehlike altındaki kişilerin açık ve eksiksiz biçimde bilgilendirilerek bu kişiler için gerekirse zorunlu tahliye iklim rejiminin sürece yaydığı bu yükümlülük insan hakları koruma mekanizmaları ile de desteklenmiş oldu. mekanizmasının işletilmesi[152] ve riskli alanların önleyici tedbirler alınana kadar yerleşime kapatılması [153], riskli yaşam alanları için acil durum eylem planlarının hazırlanması, [154] erken uyarı mekanizmasının oluşturulması[155] önleme yükümlülüğünün somutlaşmasına örnekler olarak sıralanabilir.

Önleme yükümlülüğüne ilişkin bu kararlar önemli kazanımlar olmakla birlikte genel koruma rejiminin doğasındaki bir takım sınırlar nedeniyle iklim değişikliğine uyum konusunda Taraf Devletlerin hukuki sorumluluğuna gidebilmekte güçlükler yaşanabilmektedir.

Uyum yükümlülüğü ekseninde gündeme gelebilecek ilk sınır, önleme yükümlülüğünün sağlıklı, güvenli, temiz ve sürdürülebilir çevresel koşulları sağlama hedefinden ziyade, çevresel koşulların temel hak ve özgürlüklerin kullanımına, gerçekleşmesine müdahale ettiği oranda ve andan itibaren hukuki sorumluluğun konusu olmasıdır. [156]

Diğer bir ifade ile, insan hakları mekanizmaları iklim değişikliği ve etkilerinin sadece gözle görülür derecedeki insani etkilerini önleme ödevi yüklemektedir. Çünkü gerek AİHS gerekse evrensel insan hakları belgeleri katı ve bağlayıcı şekilde bir çevre hakkı düzenlemesi öngörmemektedir. Bunun sonucunda insan hakları koruma mekanizmaları iklimsel felaketlerin şiddetli, sıklığı ve yaygınlığı karşısında en fazla mevcut insan hakları yükümlülüklerinin güçlendirilmesi vazifesi görebilmektedir.

146 AİHM, Büyük Daire, Öneryıldız/Türkiye, n° 489339/99, 30 Kasım 2004.

147 AİHM, Budayeva ve diğerleri/Rusya, n°15339/02; 21166/02; 20058/02; 11673/02 ve 15343/02, 20 Mart 2008.

148 AİHM, Kolyadenko ve diğerleri/Rusya, n°17423/05; 20534/05; 20678/05; 23263/05; 24283/05; 35673/05, 28 Şubat 2012.

149 AİHM, Öneryıldız/Türkiye, par. 71; AİHM, Budayeva ve diğerleri/Rusya, par. 128, 130; AİHM, Kolyadenko ve diğerleri/Rusya, par. 158.

150 AİHM, Öneryıldız/Türkiye, par. 89,90, 98; AİHM, Budayeva ve diğerleri/Rusya, par. 132; AİHM, Kolyadenko/Rusya, par. 158. Mahkeme bilimsel belirsizlik dahi olsa devletlerin risk analizi yapma yükümlülüğü olduğunu dair bkz. AİHM, Tatar/Romanya, par. 109. Kolyadenko ve diğerleri/Rusya, par. 158.

151 AİHM, Budayeva ve diğerleri/Rusya, par. 156; AİHM, Kolyadenko ve diğerleri/Rusya, par. 169- 173.

152 AİHM, Öneryıldız/Türkiye, par. 89-118; AİHM, Budayeva ve diğerleri/Rusya, par. 131, 152; AİHM, Kolyadenko ve diğerleri/Rusya, par. 159, 177, 181.

153 AİHM, Kolyadenko ve diğerleri/Rusya, par. 168. AİHM, Kolyadenko ve diğerleri/Rusya, par. 159, 177, 181.

154 AİHM, Budayeva ve diğerleri/Rusya, par. 158.

155 AİHM, Budayeva ve diğerleri/Rusya, par. 146 vd. ve 176; AİHM, Kolyadenko ve diğerleri/Rusya, par. 174.

156 John Knox, "Human Rights Principles and Climate Change", in Oxford Handbook of International Climate Change Law, Kevin R. Gray, Richard Tarasofsky, Cinnamon Carlarne (eds.), 2016, s. 214, 220-221.

Haklar bakımından karşımıza çıkan ikinci sınır, devletlere tanınan takdir payının genişliğidir. Nitekim küresel iklim rejiminin uyum sağlama hususunda Taraf Devletlere tanıdığı takdir yetkisi, ikincil koruma sağlayan ulusal üstü insan hakları hukuku ile de perçinlenmektedir. Çünkü, -ulusal üstü insan hakları hukuku devletlere belirli tehlikelere yahut öngörülebilir risklere karşı gerekli önlemleri alma yükümlülüğü yüklemektedir. [157]

Çok aktörlü ve faktörlü değişken bir süreçsel krizi ifade eden iklim değişikliğinin sıcak noktaları olarak ifade edilen coğrafyalar açısından bile yıkıcı etkilerin ne zaman, nerede, hangi şiddet ve sıklıkla meydana geleceği sorularının cevapları belirsizliğini korumaktadır. Bu bilimsel ve teknik belirsizlikler karşısında devletlerin hangi önlemlerle bu riskleri tam olarak bertaraf edebileceklerini tespit etmek güçtür. [158]

-küresel iklim krizi aynı zamanda kapitalizmin bir krizi olarak belirdiği ve çevre hakkına ilişkin normatif düzenlemeler yeterli olmadığı için, ulusal üstü insan hakları koruma mekanizmaları küresel ve rekabetçi ekonomik düzeni ve üretim-tüketim alışkanlıklarını radikal biçimde sorgulayacak bir yetki ile donatılmamıştır. Nitekim çevreye zarar veren faaliyetler ölçeğinde bile, başvurular karşısında yargı makamları faaliyetin ekonomik büyüklüğü ve önemine göre devletlerin gerekli önlemleri alma, tehdidi bertaraf etme, zararları en aza indirme noktasında devletlerin takdir payını geniş tutmaktadır. [159]

-ulusal üstü insan hakları koruma mekanizmaları mağdur kümesinin fazla genişlemesi durumunda devletlere aşırı bir külfet yüklemekten kaçınma eğilimindedir. Halbuki küresel iklim değişikliği ve yıkıcı etkileri tüm insanlığa yönelen varoluşsal bir krizi ifade etmekte olup olası etkiler karşısında potansiyel mağdur kümesi çok geniştir.

Bu kapsamda genel koruma rejimleri devletlere çevrenin korunması – ekonomik kalkınma ikileminde “makul” önlemlerle sınırlı bir önleme yükümlülüğü yüklemektedir.

157 Michelle Leighton Schwartz, “International Legal Protection for Victims Of Environmental Abuse”, Yale Journal of International Law, Vol. 18, 1993, s. 364; Ayrıca bkz. Ame.İHM, Sarayaku'nun Kichwa Halkı/Ekvator, par. 248-249.

158 Seda Yurtcanlı Duymaz, İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel Zorunlu Göç, s. 203. Ayrıca bkz. AİHM, Budayeva ve diğerleri/Rusya, par. 135.

159 AİHM, Powell ve Rayner/Birleşik Krallık, n° 9310/81, 21/02/1990, par. 42 ve 45; AİHM, Büyük Daire, Hatton ve diğerleri/Birleşik Krallık, n° 36022/97, 08.07.2003, par. 97, 122 ve 129. Detaylı bilgi için bkz. Erkan Duymaz, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı”, s. 151.

21

EVRENSEL İNSAN HAKLARI KURUMLARI İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ MESELESİNİ NASIL ELE ALMAKTADIR?

BM İnsan Hakları Konseyi (kısaca HRC), [160]BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (kısaca OHCHR) [161] ve tematik haklar özelinde özel raportör mekanizması [162] 2000'li yılların ortalarından itibaren sistematik bir şekilde iklim değişikliği meselesini insan hakları perspektifiyle ele alan rapor, yayın ve söylemlere sahiptir.

Nitekim bu kurumlar iklim değişikliğini kuşaklararası mahiyette acil bir tehdit ve küresel bir insan hakları sorunu olarak tanımlamış; [163] Paris İklim Anlaşması ile ortaya konan 1.5 derece sıcaklık artışı hedefini insan hakları bağlamında bir hedef olarak kabul etmiş; [164] iklim değişikliği ve etkileriyle mücadelede insan haklarına dayalı bir yönetim anlayışının içselleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. [165]

Paralel biçimde küresel iklim rejiminin de hak vurgusunu daha yaygın şekilde dillendirmesi ve uluslararası insan hakları hukuku yükümlülüklerinin yerine getirilmesi ihtiyacının elzem olduğunu sistematik şekilde ifade etmiştir. [166]

Evrensel insan hakları kurumlarının iklim değişikliğini bir insan hakları sorunu olarak tanımlaması ve meselenin bu eksende değerlendirilmesi yöndeki sistematik söylemleri önemli olmakla birlikte, iklim değişikliğinin hukuken katı bir insan hakları ihlali olarak nitelendirmekten kaçınıldığı görülmektedir.

Evrensel düzeyde BM Güvenlik Konseyi ise BM'nin hak temelli yaklaşımı savunan bu üç kurumundan çok daha vurucu ve yüksek sesle meseleyi bir güvenlik sorunu olarak nitelendirme gayesi ve eğilimindedir.

Konsey'in iklim değişikliği ve başta göç olmak üzere toplumsal etkilerini küresel barışa ve güvenliğe yönelik tehdit olarak ele alması, [167] çok daha kolektif ve yaygın insan hakları müdahalelerini ve hatta ihlallerini doğurma riskini taşımaktadır. [168]

160 HRC, 16/11 (2011), 19/10 (2012), 25/21 (2014) et 28 / 11 (2015) no'lu kararları.

161 OHCHR, A/HRC/10/61, Rapport sur la relation entre les changements climatiques et droits de l'Homme en exposant ses premiers résultats, 15 Ocak 2009, OHCHR, Applying a Human Rights- Based Approach to Climate Change Negotiations, Policies, and Measures, Guidance Note, HR/ PUB/06/8, 2010 ; OHCHR, A/HRC/19/34, Étude analytique sur les liens entre les droits de l'Homme et l'environnement, 16 Aralık 2011 ; OHCHR, A/HRC/35/13, Rapport sur la relation entre les changements climatiques et les droits de l'enfant, Mayıs 2017; OHCHR, A/HRC/41/26, Étude analytique sur une action climatique tenant compte des questions de genre et axée sur l'exercice plein et e ectif des droits des femmes, 1 Mayıs 2019.

162 BM bünyesinde iklim değişikliği – insan hakları ilişkisini kuran bir diğer kaynak özel raportörlerin ya da bağımsız uzmanların su ve sanitasyon hakkı (Catarina de Albuquerque'in çalışmaları), gıda hakkı (Olivier de Schutter ve Hilal Elver'in çalışmaları), yerlerinden olanların hakları (Chaloka Beyani ve François Crépeau'nun çalışmaları), yerli halkların hakları (Victoria Lucia Tauli-Corpuz'un çalışmaları), güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrede yaşama ilişkin insan hakları ve yükümlülükleri (John Knox'un çalışmaları) gibi iklim değişikliği ile ilgili konularda kaleme aldıkları çalışmalarıdır. Bu çalışmalar küresel iklim rejimine taraf devletlere, meseleyi insan hakları perspektifiyle ele alma çağrılarının düşünsel zeminini oluşturmaya katkı sunmaktadır. Mevcut insan hakları ve çevre raportörü David R. Boyd'un 2019 yılında sunduğu A Safe Climate: Human Rights and Climate Change (A/74/161) önemli bir kaynaktır.

163 OHCHR, The Human Rights Impact of Climate Change, UN Joint Press Kit for Bali Climate Change Conference, 3-14 Aralık 2007. HRC, Human rights and climate change, Resolution 7/23, 28 Mart 2008. OHCHR, Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights, A / HRC / 10/61, 15 Ocak 2009; HRC, Human rights and climate change, Resolution 10/4, 25 Mart 2009.

164 HRC, A/HRC/38/L.5 sayılı kararı, 2 Temmuz 2018.

165 HRC, Human rights and climate change, Resolution 18/22, 30 Eylül 2011. OHCHR, Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the outcome of the seminar addressing the adverse impacts of climate change on the full enjoyment of human rights, A/HRC/20/7, 10 Nisan 2012. HRC, Human rights and climate change, Resolution 26/27, 15 Temmuz 2014.

166 HRC, Human rights and climate change, Resolution 29/15, 2 Temmuz 2015; OHCHR, Understanding Human Rights and Climate Change, to the 21st Conference of Parties to the UNFCCC 27 November 2015.

167 Lucile Maertens, "Le changement climatique en débat au Conseil de sécurité de l'ONU", Revue internationale et stratégique, N° 109, 2018/1, ss. 105-114.

168 Güvenlik temelli söylemlerin uzun vadede savunma kaygısı eşliğinde askeri politikaları destekleyerek savaş endüstrisinin zenginleşmesine katkı sunmasının ve iklim değişikliğinin insani ve toplumsal sonuçlarıyla mücadelede daha büyük insani dramların yaşanmasının olası olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Christel Cournil & Benoît Mayer, Les Migrations Environnementales, SciencePo, Paris, 2014, s. 110-111. Ayrıca bkz. Jon Barnett, "Security and Climate Change", Global Environmental Change, Vol. 13, 2003, ss. 7-17.

169 Benoit Mayer, "Environmental Migration in the Asia-Pacific Region: Could We Hang Out Sometime?", Asian Journal of International Law, Vol. 3, 2013, s. 120.

Güvenlik söylemi, tarafsız bir hukuk düzeni inşa etmek yerine, Kuzey'in daha çok kaybedeceği görüşünü temel alarak buradaki devletlerin ve toplumların çıkarlarını önceleyen adımları destekler ki bu durum "evrensel standartların varsayılan tarafsızlığını ortadan kaldırır."[169]

Evrensel düzeyde BM Güvenlik Konseyi ise BM'nin hak temelli yaklaşımı savunan bu üç kurumundan çok daha vurucu ve yüksek sesle meseleyi bir güvenlik sorunu olarak nitelendirme gayesi ve eğilimindedir.

Paralel biçimde küresel iklim rejiminin de hak vurgusunu daha yaygın şekilde dillendirmesi ve uluslararası insan hakları hukuku yükümlülüklerinin yerine getirilmesi ihtiyacının elzem olduğunu sistematik şekilde ifade etmiştir.

22

TÜRKİYE'NİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ALANINDAKİ İNSAN HAKLARI KARNESİ NASILDIR?

Türkiye, "olumsuz etkilere çok açık", "sıcak" bölge olarak nitelendirilen[170] Akdeniz havzasının kalabalık bir ülkesidir. Ayrıca üç tarafı denizlerle çevrili olan coğrafi özelliği, yerleşme pratikleri, altyapı yetersizlikleri, teknolojik ve ekonomik gelişmişlik düzeyi ile de riskli ülkeler arasında yer almaktadır.

Nitekim son yıllarda ülkenin pek çok farklı yerinde, ciddi insani, ekonomik ve çevresel kayıplara neden olan şiddetli iklimsel felaketler sıkça görülmektedir.

Temel hak ve özgürlüklerin kullanımına ve gerçekleşmesine yönelik önemli ve ciddi bir tehdidi ifade eden iklim değişikliği ve etkileri karşısında kırılgan bir devlet olan Türkiye açısından küresel iklim rejiminin içinde yer alıp, gerçekçi ve gerekli emisyon azaltım hedefleri belirlemek ve insan haklarını önceleyen uyum politikaları belirlemek elzemdir. Küresel iklim değişikliğiyle ortak mücadeledeki rolü bakımından

Bir OECD ülkesi olan Türkiye'nin 12 yıl rötarla küresel iklim rejiminin tarafı olduğunu görmekteyiz. Sera gazı emisyonlarını azaltma noktasında bağlayıcı ve anlamlı taahhütler altına girmek istememesi nedeniyle Türkiye BMİDÇS'ne 2004 yılında, Kyoto Protokolü'ne ise 2009 yılında taraf olmuştur. Paris İklim Anlaşması'nı yürürlüğe girebilmesi amacıyla 2016 yılında imzalamış ve fakat Meclis'te henüz onaylamamıştır.

Ekolojik ve insani kriz karşısında oldukça kırılgan bir ülke olan Türkiye, küresel iklim siyasetini geriden takip eden bir devlet pozisyonunda kendini konumlandırmıştır. [171]

Türkiye'nin bu rejime katkısı, kırılganlığını giderecek elverişli ve gerekli mücadelenin ulusal ve uluslararası düzeyde verilmesini sağlamaktan ziyade kendi ekonomik kalkınma ihtiyacı çerçevesinde beliren "özel koşullarını" kabul ettirme çabasından öteye gidememektedir. Nitekim bu kapsamda Türkiye 2004 yılından günümüze herhangi bir azaltım yükümlülüğü altına girmemiş olup [172] Paris İklim Anlaşması'nı da ancak iklim finansmanından ve teknolojik yardım mekanizmasından yararlanabilmesinin kabul edilmesi şartıyla onaylayacağını beyan etmiştir.

Bu nedenle Türkiye'nin insanlığı tehdit eden bu küresel ekolojik krize çözüm bulma çabasında yetersiz kaldığı ifade edilmelidir. Hatta yetersizliğin ötesinde, meseleye salt ekonomik menfaatler ekseninde yaklaşma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Sera gazı emisyonlarını azaltma ve sınırlandırma bakımından

Türkiye'nin uluslararası arenadaki en temel söylemi, "sera gazı emisyonlarında tarihsel sorumluluğu neredeyse bulunmayan Türkiye'nin, küresel iklim rejiminde adil bir konumda değerlendirilmesi gerektiği" üzerinedir. [173] Bu kapsamda Türkiye'nin

170 Avrupa Komisyonu, İklim Değişikliği ve Etki araştırması: Akdeniz Çevresi Araştırması, 2011; IPCC, AR5, 2014.

171 Seda Yurtcanlı Duymaz, Bir İnsan Hakları Sorunu Olarak İklim Değişikliği, s. 26.

172 "Türkiye herhangi bir azaltım yükümlülüğü altına girmeden Çerçeve Sözleşme kapsamında emisyonlarını azaltması gereken ancak Kyoto rejimine taraf olma tarihi itibarıyla birinci yükümlülük döneminde salım azaltım yükümlülüğünü sayısallaştırılmamış olan, dolayısıyla herhangi bir yükümlülük üstlenmeyen devlet konumundadır." İbid.

173 T.C. Cumhurbaşkanı'nın ABD'de gerçekleşen 2021 İklim Zirvesi kapsamında gerçekleştirdiği konuşma. Bkz. https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/127653/-bizlere-emanet-olan-dunyayi- gelecek-nesillere-daha-yasanabilir-sekilde-birakmak-hepimizin-gorevidir-. (Erişim tar. 12 Haziran 2021.)

tehlikeli insan kaynaklı sera gazı emisyonlarını azaltma hedefleri de artıştan azalış taahhüdü ile sınırlı kalmaktadır.

Bunun temel nedeni fosil yakıt kullanımına dayalı kalkınma anlayışı ve gelecek planlarıdır.
Ancak küresel iklim krizi sadece tarihsel değil, güncel emisyonlarla da beslenen büyüyen ve giderek mücadelesi zorlaşan bir varoluşsal ekolojik krizdir.

Bu gerçekliğe rağmen, Türkiye'nin tehlikeli insan kaynaklı emisyonları önemli derecede artmıştır. TÜİK'in verilerine göre, Türkiye'nin 1990'dan günümüze karbon ayak izimizde %140'ın üzerinde bir artış yaşanmıştır. [174]

1990 yılında ülke bazında salım miktarı 210.7 milyon ton iken 2017 yılında bu miktar 526.3 milyon tona ulaşmıştır. Bu artış oranı ile Türkiye, BMİDÇS EK-1'de yer alan gelişmiş ülkeler arasında ilk sırada yer almaktadır. Kişi başı salımlar ise 3.8'den 6.3 tona yükselmiştir.

Kömür, petrol, doğalgaz gibi fosil yakıt tüketiminin hakim olduğu enerji sektöründe karşılaşılan emisyon artış oranı ise %178 oranında olmuştur. İklim değişikliğiyle mücadelede gelecek projeksiyonu ise, 2030 yılı için öngörülen 1 milyar 175 milyon tonluk sera gazı salım hedefinden %21'lik bir artıştan azaltım yapılacağı hedefi olarak belirlenmiştir. [175]

Bu emisyon artış hedeflerine, en önemli emisyon yutak alanları olan orman ekosistemlerinin kalkınma öncelikleri ekseninde ciddi biçimde zarara uğratılmasının olası etkilerini de eklemeliyiz. Nitekim idare orman alanlarının maden, kömür, petrol, doğalgaz, kaya gazı arama çıkartma ve işletme faaliyetlerine, taş ocağı faaliyetlerine, nehir tipi HES, (toplu) konut, ulaşım, turizm faaliyetleri gibi başka amaçlarla kullanılmasına imkan veren idari kararlarla küresel ısınmayı dolaylı olarak tetiklemektedir.
Tehlike ve risklerle mücadele bakımından

Atmosferi kirleten ve varoluşsal krizi daha da tetikleyen bu salımlar ve artıştan azalış taahhütleri neticesinde elde edilen ve edilecek olan "ekonomik kazanımlar", Türkiye'nin giderek daha şiddetlenen, yaygınlaşan ve artan iklimsel felaketler karşısındaki kırılganlığını ortadan kaldırmaya veya başa çıkabilme kapasitesini artırmaya yeterli gelmemektedir ve gelmeyecektir.

Nitekim yukarıda ifade ettiğimiz üzere, küresel iklim krizi içinden çıkılması güç bir "kırılganlık döngüsünü" barındırmaktadır. Giderek sıklaşan şiddetli iklimsel felaket tehdidiyle karşı karşıya olan Türkiye'de yetkili otoritelerin gerekli ve etkili tedbirlere öncelik verme yükümlülüğü söz konusudur. Bu bağlamda Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 2010-2023 yıllarını kapsayan ve su yönetimi; tarım ve gıda güvencesi; ekosistem hizmetleri, biyolojik çeşitlilik ve ormancılık; doğal afet risk yönetimi ve insan sağlığı şeklinde beş sektörde uyum planlamasına odaklanan iki önemli belge hazırlamıştır.

-Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi [176]
-Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı [177]

Son olarak, geçtiğimiz aylarda kamuoyuna

174 TÜİK, Turkish Greenhouse Gas Inventory 1990-2016, Ankara, 2018, s. 24 vd.; TÜİK, Sera gazı Emisyon istatistikleri 1990-2017 Haber Bülteni, 11 Nisan 2019.
175 2014 yılında Peru'da gerçekleşen COP20 İklim Zirvesinde tüm taraf devletlerin iklim değişikliği ile mücadele için "Ulusal Olarak Belirlenmiş Katkılarını" (kısaca INDC) Paris İklim Konferansı öncesinde sunmasına yönelik karar doğrultusunda hazırlanan ve emisyon azaltım hedeflerini ortaya koyan Ulusal Katkı Belgesi.

176 https://l24.im/5N. (Erişim tar. 12 Haziran 2021.)
177 https://l24.im/JCaq. (Erişim tar. 12 Haziran 2021.)

duyurulan İnsan Hakları Eylem Planı, bu iki uyum belgesini destekleyecek biçimde çevre başlıklı bölümünün ilk maddesinde iklim değişikliği ve etkileri ile insan hakları temelli mücadele hedefini öngörmüştür.

Uyum politikaları ekseninde karşımıza çıkan öncelikli gereklilik, iklim değişikliğine ilişkin tehlike ve tehditlerin güncel, somut, manipülasyondan arındırılmış ve kapsamlı bilgiler ışığında sektörel, nedensel ve mekânsal olarak ortaya konmasıdır. [178]Ancak kısa vadeli öncelikli hedef olarak belirlenen [179] kümülatif tehlike ve risk haritalarının hazırlanması ve bu haritaların arazi kullanım planlarına entegrasyonun da bile çok sınırlı bir ilerleme kaydedilebilmiştir.

Nitekim günümüze değin bütünleşik tehlike ve risk haritalama işlemi heyelan, çığ ve kaya düşmesi olaylarıyla sınırlı kalmıştır. Öte yandan önemli risk alanları olarak beliren kentler açısından belirtilen kısa vadeli bir başka hedef olan Yerel İklim Değişikliği Eylem Planlarının hazırlanmasında da mevzuat ve teknik kılavuz çalışmaları hala tamamlanmamıştır.

Son olarak, İnsan Hakları Eylem Planı'nda ifade edilen hak temelli mücadele hedefinin ise hayata geçirilmekten şimdilik uzak, kolektif akılla kabul edilmemiş, salt metinsel söylemden ibaret olduğu yönündeki düşünceler Plan'ın hazırlandığı günden bugüne değin iklim krizini tetikleyen faaliyetlere yönelik [180] hak ve özgürlükler adına bir adım atılmaması nedeniyle perçinlendiği ifade edilebilir.
Aniden veya zamanla gerçekleşen iklimsel felaketlere karşı kırılgan bir ülke olan Türkiye'nin bertaraf edilmesi gereken tehlike ve riskleri belirleme ve uygun tedbirleri alma konusunda bir takım değerli çabaları olmakla birlikte mücadele sürecinde ciddi bir motivasyon eksikliği olduğu görülmektedir.

Bu motivasyon eksikliği, uyum adımlarının karbon yoğunluklu ekonomi siyasetinden ve kalkınma önceliklerinden bağımsız şekillenememesinden kaynaklanmaktadır. [181]

178 Seda Yurtcanlı Duymaz, Bir İnsan Hakları Sorunu Olarak İklim Değişikliği, s. 28.
179 Türkiye'nin İklim Stratejisi Belgesi, s. Ayrıca AFAD bu hedefi somutlaştırma adına 2015 yılında bütünleşik afet tehlike haritalama projesini devreye sokmuştur.
180 Fevzi Özlüer, Özelleştirilen Termik Santraller, Çevre Mevzuatına Uyum ve Haklar, Haklar ve Araştırmalar Derneği, Haziran 2021.

181 Seda Yurtcanlı Duymaz, İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel Zorunlu Göç, s. 354; Nuran Talu, Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti, Phoenix, Ankara, 2015, s. 388 vd.

23

AVRUPA YEŞİL MUTABAKAT TÜRKİYE'NİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ALANINDAKİ İNSAN HAKLARI PERFORMANSINI NASIL ETKİLER?

AB, 2030 yılına kadar karbon salımını yüzde 50 azaltmayı, 2050 yılında ise sıfır düzeyine çekmeyi hedeflemektedir. Bu hedefi hayata geçirmek amacıyla Avrupa Komisyonu Avrupa Yeşil Mutabakatı'nı [182] kaleme almıştır.

Mutabakat, sürdürülebilir yeşil büyüme stratejisi ile karbonsuz bir ekonomi modelini hem üye ülkelerde hem de sınırda karbon düzenlemesi ile partner ülkelerde gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.

Bu Mutabakat, karbonsuz bir ekonomi modeli ile iklim dostu büyüme anlayışının içselleştirilmesinin aracı olarak kurgulanmakla birlikte, aşırı enerji ve hammadde tüketimi alışkanlığını barındıran büyüme olgusunu sorgulamaması ve bu nedenle sadece reformist bir çözüme odaklanmasından ötürü eleştiriye açıktır. Ancak yine de Türkiye'nin vahşi büyüme uygulamalarında kısa ve orta vadede çevreye duyarlı dönüşümlerin yaşanmasını sağlayacak olması bakımından önemlidir.

Türkiye'nin dış ticaretinin en önemli ortağı olan AB, bu Mutabakat kapsamında, alıcısı olduğu mal ve hizmetlerin üretim ve faaliyet süreçlerindeki karbon ayak izlerinin belgelenmesi şartını koşmaktadır. Bu durum, Türkiye'de, sanayinin önemli oranda enerji ihtiyacını karşılayan filtresiz termik santraller başta olmak üzere kirletici enerji üretim süreçlerinin ve kirletici yatırımların, gene piyasa için, gözden çıkartılması veya yeşillendirilmesi süreçlerine tabi tutulmasına neden olacaktır.

Buradaki "muhtemel kazanımlar" Türkiye'nin kendi dinamikleriyle, ülkedeki çevre hareketlerinin ve çevre mücadelelerinin[183] sonucunda olmayıp kirletici Kuzey'in önemli bir aktörünün dayatması neticesinde gerçekleşecektir. Bu durum küresel iklim siyasetinde Kuzey'in asıl söz sahibi olarak pozisyonlarını güçlendirmelerine imkan verecektir.

182 Mutabakat'ın Türkçe çevirisi için bkz. https://yesildusunce.org/avrupa-yesil-mutabakati- turkce-cevirisi-yayinlandi/.
183 Bkz. Fevzi Özlüer & Hülya Yıldırım, Türkiye'de İklim Koruma Davaları ve Hukuki Durum Raporu 'Mart – Nisan 2017, Ekoloji Kolektifi, Ankara, 2017.

24

BU KAPSAMDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ TEKNİK BİR ANLATIMIN ÖTESİNDE NASIL TANIMLANABİLİR?

Yerel, bölgesel hatta, küçük ada devletlerini düşündüğümüzde, ulusal boyutta giderek yaygınlaşan, sıklaşan ve şiddetini arttıran hidro-meteorolojik ve klimatolojik felaketleri tetikleyen ve fakat ortaya çıkışında tüm dünyadaki tarihsel ve güncel sera gazı emisyonlarının katkısı bulunan insan kaynaklı küresel bir ekolojik kriz olmasının yanı sıra, doğal çevreye, bireye, topluluklara ve yaşamsal temel hakların kullanımına ve gerçekleşmesine yönelik ciddi ve yaygın bir tehdit olması nedeniyle bir insan hakları sorunudur.

Ancak burada önemle vurgulanması ve hatırlatılması gereken husus, iklim değişikliğinin bir insan hakkı olmadığıdır. Mevcut hukuk düzeninin mülkiyet olgusu üzerine kurgulandığı,[184] kirleten öder ilkesinin ödeyen kirletir anlayışına evirildiği ve bunun bir sonucu olarak çeşitli piyasa mekanizmaları vasıtasıyla atmosferi kirletme haklarının tesis edildiği gerçeği karşısında iklim değişikliğinin bir insan hakkı sorunu olarak tanımlanması elzemdir.

81 Fritjof Capra & Ugo Mattei, Hukuk Ekolojisi: Doga ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

25

BU ÇÖZÜMSÜZ BİR SORUN MUDUR?

İnsan haklarının gerçekleştirilmesi noktasında çevresel sorunların önemli bir engel teşkil ettiği görülmektedir. Nitekim insan hakları, tarihsel gelişimine göre ifade edilen kuşak ayrımdan bağımsız olarak bir bütündür. İnsanın sahip olduğu haklar yelpazesinde çevre öncelikli bir yere sahiptir.

Çünkü insan onuruna yaraşır bir hayat ancak bireylerin belirli temel niteliklere haiz kalitedeki çevresel koşullara erişebilmesiyle mümkündür. Bu bağlamda insan haklarının korunması ve tüm insanlığın barış ve refah içinde yaşamasının ön koşulu olan sağlıklı, temiz, güvenli ve sürdürülebilir çevresel koşulların kesintiye uğramasında iklim değişikliği ve afetler iki temel sorunsal olarak insan hakları kurumlarınca ifade edilmektedir.[185]

Bir insan hakkı sorunu olan küresel iklim değişikliği çözümsüz bir mesele olmamakla birlikte, mevcut yapıda çözümü kolay da değildir. Çünkü iklim değişikliği bir sistem sorunudur. Bu kapsamda her ne kadar devletler iklim değişikliğiyle mücadele için önemli adımlar atmış olsalar da, bugün gelinen noktada, işbirliği içinde, daha ileri adımların atılmasına ihtiyaç vardır.
Bu adımları listelemek gerekirse:

185 A/HRC/19/34, 16.12.2011, par. 16 ve 21

•Kuşaklararası hakkaniyet ilkesine dayanan sağlıklı, güvenli, temiz ve sürdürülebilir çevre hakkının küresel ve bağlayıcı bir hukuk normu olarak kabul edilmesi elzemdir.

•İklim değişikliğini bir insan hakları meselesi olarak tanımlayıp hak ve yükümlülükleri bu eksende yeniden tanımlamak ve konumlandırmak.

•Aktör yelpazesini sermaye aleyhine genişletmek.

•Sera gazı emisyonlarını sınırlandırma veya azaltma yükümlülüğü bağlamında:

•Bilimsel veriler ve yaşamsal çevresel gereklilikler ışığında küresel ve ulusal bazda daha iddialı emisyon azaltım hedefleri belirlemek.
• İnsan kaynaklı küresel ısınmayı önleme yükümlülüğünü hukuki ve diplomatik müeyyidelerle desteklemek.

•Uyum yükümlülüğü bağlamında:
• İklimsel tehditlerle hak temelli mücadele yükümlülüğünü yeterli güvencelerle desteklemek.

• İhtiyat ilkesini iklim politikalarına daha yaygın biçimde entegre etmek.

•Usule ilişkin yükümlülükler bağlamında iklim değişikliğine ilişkin tüm yönetim süreçlerini katılımcı, şeffaf ve hesap verebilir kılmak.

EK 1: İklim değişikliği ve etkileri kapsamında gündeme gelen haklar demetinin uluslararası ve bölgesel insan hakları metinlerindeki yerleri tablosu

Haklar	Uluslararası İnsan Hakları Metinleri	Bölgesel İnsan Hakları Metinleri
Yaşama Hakkı	İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, md. 3 Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, md. 6	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 2 AB Temel Haklar Şartı, md. 2 Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, md. 4 Arap İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 5 Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 4
Sağlık Hakkı	Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, md. 12 Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, md. 24 Çocuk Hakları Sözleşmesi, md. 24§1 ve §2 Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, md. 12, 14§2(b) Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, md. 16§4, 22§2, 25 Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine Dair Sözleşme, md. 5(e) ve (iv) Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Korunmasına ilişkin Uluslararası Sözleşme, md. 43§1(e), 45§1(c), 70	Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, md. 16 Arap İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 39§a Avrupa Sosyal Şartı, md. 11 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesine Ek San Salvadore Protokolü, md. 10
Yeterli yaşam standardı hakkı	Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, md. 11	Avrupa Sosyal Şartı, md. 30 Arap İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 38
Su hakkı	Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, md. 11, 12 Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme, md. 14§2(h) Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme , md. 28§2(a) Çocuk Hakları Sözleşmesi, md. 24§2(c)	
Gıda hakkı	İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, md. 25 Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, md. 11 Çocuk Hakları Sözleşmesi, md. 24 (c) Engellilerin Korunması Sözleşmesi, md. 25(f) ve 28§1 Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, md. 14§2(h) Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine Dair Sözleşme, md. 5 (e)	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesine Ek San Salvadore Protokolü, md. 12

Barınma Hakkı	İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, md. 25 Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, md. 11 Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, md. 14 Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine Dair Sözleşme, md. 5 Çocuk Hakları Sözleşmesi, md. 27§3 Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Korunmasına ilişkin Uluslararası Sözleşme, md. 43§1(d) Engellilerin Korunması Sözleşmesi, md. 9§1, 28§1 ve §2(d)	Avrupa Sosyal Şartı, md. 31 Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın Afrika'da Kadınların Hakları Protokolü, md. 16, 23 Afrika Çocuk Hakları Şartı, md. 20
İnsani yardımdan faydalanma hakkı	Günümüzde herhangi bir insan hakları belgesi bu hakkı düzenlememektedir. Sadece BM Uluslararası Hukuk Komisyonunun afet hallerinde insanların korunmasına ilişkin hazırlık çalışmalarını sürdürdüğü uluslararası sözleşme taslağında ilgili hak ifade edilmiştir.	
Halkların kendi kaderini tayin hakkı	Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, md. 1, 27 Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, md. 1 Yerli ve Kabile Halklarla İlgili ILO Sözleşmesi (No. 169), md. 1, 23 BM Yerli Halklar Hakları Bildirgesi, md. 3, 4, 8, 31 Aarhus Sözleşmesi, Giriş, par. 7	Amerikalılar arası düzende Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin San Salvador Protokolü, Giriş, par. 7
Çevre Hakkı	Küresel düzeyde çevre hakkını bağlayıcı bir hak olarak öngören herhangi bir düzenleme yoktur.	Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, md. 24 Amerikalılar arası düzende Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin San Salvador Protokolü, md. 11 ASEAN İnsan Hakları Bildirgesi, md. 28(f) Arap İnsan Hakları Şartı, md. 38 Avrupa Temel Haklar Şartı, md. 37
Bilgilenme Hakkı	Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, md. 19 Çevresel bilgilenme hakkı özelinde Aarhus Sözleşmesi, md. 4	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 10 Avrupa Sosyal Şartı, md. 21 AB Temel Haklar Şartı, md. 11 Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, md. 9 Arap İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 32 Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 13

Katılım Hakkı	Çevresel karar alım sürecine katılım hakkı özelinde Aarhus Sözleşmesi, md. 6, 7, 8	Avrupa Sosyal Şartı, md. 22
Başvuru hakkı	Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, md. 2 Çevresel başvuru hakkı özelinde Aarhus Sözleşmesi, md. 9	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 6§1 ve 13 AB Temel Haklar Şartı, md. 47 Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 25 Arap İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 23
Mülkiyet hakkı	İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, md. 17§2 Yerli Halkların Haklarına Dair 169 No'lu ILO Sözleşmesi, md. 14	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ek 1 Nolu Protokol md. 1 Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, md. 14 Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 21
Ayrımcılık Yasağı	Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, md. 2 Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, md. 2 Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına dair Sözleşme	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 14 ve 12 No'lu Protokol AB Temel Haklar Şartı, md. 21 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesine Ek San Salvadore Protokolü, md. 3 Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, md. 2 Arap İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 2 ve 3

EK 2: İklim değişikliği ve etkileri kapsamında gündeme gelen dezavantajlı grupların haklarına dair uluslararası ve bölgesel insan hakları düzenlemeleri tablosu

Hak Özneleri	Uluslararası insan hakları metinleri	Bölgesel İnsan Hakları Metinleri
Kadınlar	Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, md. 3 Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, md. 3 Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi	Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın Afrika'da Kadınların Hakları Protokolü Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi Kadınların Medeni ve Siyasi Haklarının Tanınmasına Dair Amerikalılar Arası Sözleşmeler
Çocuklar	Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, md. 24 Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, md. 10, 13 Çocuk Hakları Sözleşmesi	Avrupa Sosyal Şartı, md. 17 AB Temel Haklar Şartı, md. 14, 24 Avrupa Çocuk Haklarının Kullanımı Sözleşmesi Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 19 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesine Ek San Salvadore Protokolü, md. 13, 16 Afrika Çocuk Hakları Şartı
Yerli Haklar	Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, md. 27 Yerli ve Kabile Halklarla İlgili ILO Sözleşmesi (No. 169) BM Yerli Halkların Hakları Bildirgesi	Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, md. 18 Arap İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 25 Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi, md. 13
Zorunlu yerlerinden olanlar	Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi Ülke İçi Yerlerinden Olanlara İlişkin Yol gösterici İlkeler Uluslararası insan hakları metinleri kişilere konut hakkı, yerleşme ve seyahat özgürlüğü düzenlemeleri kapsamında belirli haklar tanımış olsa da iklim değişikliği ve zorunlu göç konusunda hak ve ihtiyaç temelli herhangi bir uluslararası sözleşme bulunmamaktadır.	Afrika Birliği Örgütü'nün Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen Sözleşmesi Cartagena Mülteciler Bildirisi Arap Ülkelerinde Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Arap Sözleşmesi Afrika'da Yerlerinden Olanların Korunması ve Yarımların Sağlanmasına Dair Afrika Birliği Sözleşmesi Amerikan Devletler Örgütü, Mültecilere ve Yerlerinden Olanlara Dair San Jose Deklarasyonu

KAYNAKÇA

ACOT Pascal, Catastrophes Climatiques Désastres Sociaux, Puf, Paris, 2006.

BARTOLINI Giulio, “A taxonomy of disasters in international law”, in Routledge Handbook of Human Rights and Disasters, Flavia Zorzi Giustiniani, Emanuele Sommario, Federico Casolari, Giulio Bartolini (eds.), Routhledge, Londra ve New York, 2018, ss. 10-26.

BECK Ulrich, Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru, Bülent Doğan & Kazım Özdoğan (çev.), İthaki, 2. baskı, 2014, İstanbul.

BOYLE Alan, “Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment”, Fordham Environmental Law Review, Vol XVIII, 2007, ss. 471-511.

BROWN WEISS Edith, “Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment”, The American Journal of International Law, Vol. 84, 1990, ss. 198- 207.

CANEY Simon, "Climate change, human rights and moral thresholds", in Human Rights and Climate Change, Stephen Humphreys (ed.), Cambridge University Press, New York, 2010, ss. 69-90.

CAPRA Fritjof & MATTEI Ugo, Hukuk Ekolojisi: Doga ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

CAVEDON CAPDEVILLE Fernanda De Salles, "Les droits de l’homme concernés par les catastrophes", in Les Catastrophes et les droits de l’homme, Projet de CADHOM, Tome 1, ANR, 2013, ss. 30-109.

CERİT MAZLUM Semra, Uluslararası İklim Politikası: Hakkaniyet ve Sürdürülebilirlik Ekseninde Bir Değerlendirme”, in Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü, İklim Değişikliğinin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi, Etem Karakaya (ed.), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2008, ss. 129-167.

CERİT MAZLUM Semra, İklim Değişikliği Politikası”, in Türkiye’de Kentsel Alan ve Çevre Politikası Analizleri, Elvettin Akman & Cenay Babaoğlu (eds.), Ekin Yay., Bursa, 2018, ss. 23-56.

COURNIL Christel & FLEURY Marine, "De « l’Affaire du siècle » au « casse du siècle » ? Quand le climat pénètre avec fracas le droit de la responsabilité administrative", La Revue des droits de l’homme , Actualités Droits-Libertés, 2021.

CULLET Philippe, “Human Rights and Climate Change - Broadening the Right to Environment”, in The Oxford Handbook of International Climate Change Law, Kevin R. Gray, Richard Tarasofsky, Cinnamon Carlarne (eds.), Oxford University Press, Oxford, 2016, ss. 499-519.

ÇOBAN Aykut, ÖZLÜER Fevzi, ERENSÜ Sinan, “Türkiye’de Doğanın Neoliberalleştirilmesi ve Bu Sürece Karşı Mücadeleler”, in Yerel Yönetim, Kent ve Ekoloji, Can Hamamcı’ya Armağan, Aykut Çoban (ed.), İmge, Ankara, 2015, ss. 399-456.

DUYMAZ Erkan, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Çevrenin Korunmasına Katkısı”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No:47. (Ekim 2012). ss.121-160.

FARBER Daniel A., "Climate Change and Disaster Law", in The Oxford Handbook of International Climate Change Law, Kevin R. Gray, Richard Tarasofsky, Cinnamon Carlarne (eds.), 2016, ss. 588-607.

GEMENNE François, Géopolitique du changement climatique, Armand Colin, Paris, 2009.

GEMENNE François, “De l’équité dans l’adaptation aux impacts du changement climatique”, in Changements climatiques et défis du droit, Christel Cournil & Catherine Colard-Fabregoule (eds.), Bruylant, Bruxelles, 2010, ss. 213-227.

GIDDENS Anthony, İklim Değişikliği Siyaseti, Erhan Baltacı (çev.), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013.
GOSSERIES Axel, KADAYIFÇI Refia, ATALAY Serde, Urgenda İklim Değişikliği Davası, Ekoloji Kolektifi, Ankara, 2019.

HALL Margaux & WEISS David, “Avoiding Adaptation Apartheid: Climate Change Adaptation and Human Rights Law”, Yale Journal of International Law, Vol. 37, Issue 2, 2012, ss. 310-366.

HAYIRSEVER TOPÇU Ferhunde, Yönetimden Yönetişim'e Geçiş Sorunu Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.

HESSELMAN Marlies, "A Right to International (Humanitarian) Assistance in Times of Disaster: Fresh Perspectives from International Human Rights Law", in Routledge Handbook of Human Rights and Disasters, Flavia Zorzi Giustiniani, Emanuele Sommario, Federico Casolari, Giulio Bartolini (eds.), Routhledge, Londra ve New York, 2018, ss. 65-83.

HUMPHREYS Stephen, “Competing Claims: Human Rights and Climate Harms“,in Human Rights and Climate Change, Stephen Humphreys (ed.), Cambridge University Press, New York, 2010, ss. 37-68.

İZCİ Rana, “İklim Değişikliği ve Uyum (Adaptasyon) Sorunu”, in Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü İklim Değişikliğinin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi, Etem Karakaya (ed.), Bağlam, İstanbul, 2008, ss. 87-104.

KNOX John, "Human Rights Principles and Climate Change", in Oxford Handbook of International Climate Change Law, Kevin R. Gray, Richard Tarasofsky, Cinnamon Carlarne (eds.), 2016, ss. 214-239.

KNOX John, “Climate Change and Human Rights Law”, Virginia Journal of International Law, Vol. 50, 2009-2010, ss. 163-218.

LIMON Marc, “Human rights and Climate Change: Constructing Case for a Political Action”, Havard Environmental Law Review, Vol. 33, 2009, ss. 450-463.

MAY James R. & DALY Erin, Dünyada Çevresel Anayasacılık, Tolga Şirin & N. Umut Orcan (çev.), Ekoloji Kolektifi, Ankara, 2018.

MCADAM Jane & LIMON Marc, Human Rights, Climate Change and Cross-Border Displacement: The Rôle of International Human Rights Community in Contributing to Effective and Just Solutions, Universal Rights Group Policy Report, 2015.

ÖZDEK Yasemin, İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1993.

ÖZLÜER Fevzi & YILDIRIM Hülya, Türkiye’de İklim Koruma Davaları ve Hukuki Durum Raporu 'Mart – Nisan 2017, Ekoloji Kolektifi, Ankara, 2017.
ÖZLÜER Fevzi, Özelleştirilen Termik Santraller, Çevre Mevzuatına Uyum ve Haklar, Haklar ve Araştırmalar Derneği, Haziran 2021.

ROBERTS J. Timmons & BRADLEY C. Parks, A Climate of Injustice: Global Inequality, North–South Politics, and Climate Policy, The MIT Press, Cambridge, 2007.

SEMİZ Yasemin, Çevre Hakkı Kavramı Ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevre Hakkına Yaklaşımı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

SHELTON Dinah, "Equitable Utilization of the Atmosphere: A Rights-Based Approach to Climate Change?", in Human Rights and Climate Change, Stephen Humphreys (ed.), Cambridge University Press, New York, 2010, ss. 91-125.

SHIVA Vandana, Petrol Değil Toprak İklim Krizi Döneminde Çevresel Adalet, (çev. Özge Olcay), Sinek Sekiz, İstanbul, 2012.

ŞAHİN Ümit, "Başlangıcından Bugüne Uluslararası İklim Değişikliği Rejimi", in Uluslararası Çevre Rejimleri, Gökhan Orhan, Semra Cerit Mazlum, Yasemin Kaya (eds.), Dora, Bursa, 2017, ss. 67-130.
TALU Nuran, Türkiye'de İklim Siyaseti, Phoenix, Ankara, 2015.

TURAN Menaf & ÖRÇEN YİĞİT İlke, "Doğal Afetler ve Çevre Sorunları", in İnsan Çevre Toplum, Ruşen Keleş (ed.), İmge Kitabevi, 3. baskı, Ankara, 2016, ss. 483- 494.

YURTCANLI DUYMAZ Seda, Bir İnsan Hakları Sorunu Olarak İklim Değişikliği, Rapor, RWİ & İPM, İstanbul, Ekim 2019.

YURTCANLI DUYMAZ Seda, "Çevresel Nedenlerle Yerinden Olanlar", in Çevre Hukuku ve Politikaları Kavramlar, Teoriler ve Tartışmalar, Zerrin Savaşan, Çağlar Söker, Fırat harun Yılmaz (eds.), Seçkin, Ankara, 2021, ss. 225-246.

YURTCANLI DUYMAZ Seda, "Türkiye'de Çevresel Etkilerin Önlenmesi Hukuku ve ÇED Politikası", in Türk Çevre Hukuku ve Politikaları Dünden Bugüne ve Geleceğe, Zerrin Savaşan, Hakan Ünay (eds.), Seçkin, Ankara, 2021, ss. 105-132.

YURTCANLI DUYMAZ Seda, İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel Zorunlu Göç, Adalet Yayınevi, Ankara, 2021.